

© Живка Колева-Златева – автор, 1998
© Татьяна Тодорова – оформление на корицата, 1998
© ИК “Знак ’94”, 1998
ISBN 954-8709-29-5

Живка Колева-Златева

**СЕМАНТИЧНА
РЕКОНСТРУКЦИЯ
Методологични аспекти**

Велико Търново, 1998

д-р Живка Стефанова Колева-Златева

**СЕМАНТИЧНА
РЕКОНСТРУКЦИЯ
Методологични аспекти**

Българска
Първо издание

Рецензент – *проф. д.ф.н. Моско Москов*
Редактор на издателството – *доц. Кирил Цанков*
Коректор – *Таня Колева*
Технически редактор – *Георги Тодоров*
Оформление на корицата – *Татяна Тодорова*
Предпечатна обработка: *РИА "БИТЪЛ"*

Формат 60/90/16
Печатни коли 7

Издателство ИК "Знак '94", В. Търново
Печат РИК "БИ" ООД, В. Търново

ISBN 954-8709-29-5

*Неточната теория води към това,
че я поправят,
докато липсата на теория
не води към нищо.*

М. Грамон

Съдържание

Въведение	9
Аспекти на методиката на семантичната реконструкция	13
1. Определяне на зависимостта на методиката на семантичната реконструкция от нейните цели и характера на лексикално-семантичната диахрония	13
1.1. Цели на семантичната реконструкция	13
1.1.1. По-ясно разбиране за целите на семантичната реконструкция	13
1.1.2. По-широко разбиране за целите на семантичната реконструкция	14
1.1.3. Конкретизиране на целите на семантичната реконструкция с оглед на семасиологичния и ономасиологичния подход на изследване	14
1.2. Критичен преглед на съществуващите мнения относно характера на лексикално-семантичната диахрония	15
2. Преглед на закономерностите в семантичния развой на лексиката	22
2.1. Закономерности с общ характер, характерни за езика като цяло	23
2.1.1. Тенденция към икономия	23
2.1.2. Тенденция към образност и експресивност	24
2.1.3. Тенденция към диференциация	27
2.1.4. Тенденция към унификация	28
2.2. Закономерности с общ характер, отнасящи се само до лексикалното равнище на езика като равнище на знакови единици	29
2.2.1. Тенденция към немотивираност на езиковия знак	30
2.2.2. Тенденция към мотивираност на езиковия знак	31
2.3. Най-общи типове семантични промени	32
2.4. Семантични универсалии, отнасящи се до съдържанието на самите промени	36
2.5. Семантичен паралелизъм	37
2.6. Систематизиране на фактите на семантичната типология	39
2.7. Причини за семантичните закономерности	40
3. “Източници” на семантичната реконструкция	42
3.1. Значение на изследването на лексикалната семантика в синхронен аспект	42
3.1.1. Системността в лексикалната многозначност като източник за изучаване на типологията на семантичните промени	43
3.1.2. Значение на изследването на семантичната вариативност	43
3.1.3. Значение на изследването на случаите на прагматическа неопределеност на думите в дадени контексти	45

3.1.4. Значение на изследването на синтагматичните структури	46
3.1.5. Значение на универсалиите на дескриптивната семантика	48
3.2. Значение на наблюденията над индивидуалната реч	52
3.2.1. Значение на наблюденията над okazaионалните индивидуални употреби	52
3.2.2. Значение на наблюденията над индивидуалните процеси на “придобиване” и загуба на езика	54
3.3. Системният подход в семантичната реконструкция	56
3.3.1. Изследвания в рамките на системообразуващите единства на лексикалното равнище	56
3.3.2. Изследвания по словообразователен критерий	58
3.3.3. Изследвания по тематични групи	60
3.4. Значение на данните на диалектите и родствените езици	64
3.4.1. Пространственият езиков континуум като разгърната диахрония	64
3.4.2. Данните на народните говори като източник за изучаване езиковата номинация	65
3.4.3. Ареални критерии за определяне на архаизма или иновационния характер на лексиката	65
3.4.4. Принцип на Семерени за обясняване на отсъствието на дадена старинна лексема в определен диалект/език	66
3.4.5. Значение на данните на лингвогеографията за определяне на движещите сили на еволюцията на лексиката	66
4. Методът на семантичната типология — метод на семантичната реконструкция	68
5. Връзка между дескриптивната семантика и етимологията	70
5.1. Използване на разработените в дескриптивната семантика понятия в етимологията	70
5.2. Значение на когнитивния подход към лексикалното значение при семантичната реконструкция	72
5.2.1. Обективизиращи критерии на когнитивния подход	76
5.3. Значение на изучаването на самите денотати в духа на постулираното от школата “Думи и вещи” изискване	79
5.4. Значение на етимологията за дескриптивната семантика	79
5.5. Реетимологизацията като помощен критерий в етимологията	80
6. Случаи на отстъпване от фонетичните закони	80
7. Заключение	86
Бележки	89
Цитирана литература	92
Предметен показалец	108

Въведение

Двустранният характер на думата като знакова единица определя и двете задачи на етимологичното изследване — реконструкцията и разкриването на еволюцията както на лексикалната форма, така и на нейното значение.

Както отбелязват редица езиковеди обаче, семантичната реконструкция, а също и въпросът за определяне на диахронното тъждество на думата значително изостават в своята теория и методика [Махек 1952: 318; Смирницки 1956: 232; Звегинцев 1957: 291; Славски 1962: 86; Меркулова 1965а: 89; Откупщиков 1967: 198; Серебrenиков 1973а: 57; Макаев 1976: 28; Маковски 1977: 55; Трубачов 1980: 4; Мусаев 1985: 3; Варбот 1986: 33]. За разлика от критериите на формалната реконструкция, които “произтичат от точни правила, отклоняването от които е допустимо само в случай, ако се сметне, че могат да бъдат заменени с по-точни” [Бенвенист 1974: 331], такива строги правила относно семантичната реконструкция и промените на лексикалното значение не са изведени (с изключение на няколко диахронни семантични универсалии със статистичен характер, някои от които са оспорвани).

Това намира отражение в етимологичните речници, където с по-голяма сигурност се реконструира праформата на думата и се посочват съответствията в родствените езици и значително по-рядко се определя първоначалното ѝ значение и етапите на семантичен развой. Р. А. Будагов с основание отбелязва, че в етимологичните речници твърде често може да бъде срещната забележката “фонетически невъзможно” и поч-

ти никога — “семантически невъзможно” или “семантически възможно” [Будагов 1963: 10]. Това е проява именно на значително по-голямата свобода (често без никакви ограничения), с която разполага етимологът при реконструкцията на съдържателната страна на лексикалните единици в сравнение с реконструкцията на тяхната форма. Пример за пълната свобода по отношение на семантичната реконструкция е речникът на Ю. Покорни [Покорни, I], според когото в семантиката е “възможно почти всичко” [Аникин 1988: 11]. За съжаление, това може да бъде констатирано и за много други етимологични речници и етимологични изследвания.

Както посочва Семерени обаче, принципите на етимологията, а те засягат фонологията, морфологията и семантиката, трябва да се прилагат не изолирано, а винаги комплексно [Семерени 1976: 3]. Едностранчивото прилагане само на надеждните критерии на формалната реконструкция в духа на постулираното от редица езиковеди правило от типа на изказаното и от В. К. Журавльов мнение, че “решаването на етимологични задачи — това е преди всичко решаване на формални задачи, реконструкция на звуковата страна на думата” [Журавльов 1986: 61], е обречено на неуспех, защото не предпазва от неразличаването на омонимите. Определянето на родството на морфемите на основата на “регулярното материално съответствие под формата на фонетични закони при определено *семантично сходство* (курсивът мой — Ж. К.)” [Журавльов 1986: 62] или на основата на базиращите се на “здравия разум” съображения за правдоподобие [Бенвенист 1974: 331] не изключва субективизма, защото така определяни семантичното сходство или “здравият разум” не фиксират допустимите граници на семантично различие.

Поради това етимологическата наука, която се базира преди всичко на формалната връзка между изследваната дума и нейния етимон при условието на семантична идентичност или непроблематична семантична зависимост между тях, игнорира огромен материал, съдържащ думи, чието голямо семантично различие препятства предполагагането на генетична връзка между тях (т. е. етимологично свързани лексеми се ин-

терпретират като древни омоними) — факт, който се отбелязва от някои езиковеди [напр. Якобсон 1965: 13].

Тези проблеми могат да бъдат решени от базираната на *научни принципи* семантична реконструкция. Нейната неразработеност е една от причините за справедливата констатация на В. И. Абаев, че етимологията е твърде консервативна наука, която все още се развива в руслото на младограматическите традиции [Абаев 1986: 20].

Да се допринесе за разработване на теорията на семантичната реконструкция е възможно чрез прилагане на постиженията на съвременната езиковедска наука. Тя в последните години постигна значителни успехи в такива допирни области като *дескриптивната семантика*, *психолингвистиката* и *социолингвистиката* с разработените от тях методи за адекватен анализ на лексикалното значение и въпроси, свързани с изследването на механизмите на самите лексикално-семантични промени. Разбира се, необходимо е обобщаването и на всичко постигнато досега в етимологията.

Вярно е, че в областта на семантичната реконструкция не липсват теоретични разработки, но е факт и това, че *общоприета* методика на семантичната реконструкция липсва. Все още господства мнението, че по отношение на семантичната реконструкция определяща е личната преценка на етимолога, че “всеки път... когато етимологът се изправя пред загадката за произхода на дадена дума, той трябва да избира от неизвестен брой възможности”, че “едва ли би му помогнал списък от възможности”, “защото при всяка нова неясна по произход дума на него може да му дотрябва тъкмо невлязла в списъка възможност” [Годоров 1994: 8]. Става дума за пълното отричане на възможността за някакво систематизиране на типовете промени, които може да претърпи дадена лексема в своята еволюция, откъдето следва и невъзможността за извеждане на правила, които биха обективизирали извършената в етимологичното изследване реконструкция.

Целта на настоящото изследване е именно в тази насока — по *дедуктивен път*, като се вземат под внимание постиженията на съвременната езиковедска наука, и чрез обобщаване

на постигнатото от теоретичната мисъл в областта на етимологията да се изведат основните постановки на методиката на семантичната реконструкция. Цели се *откриването и систематизирането на критериите за обективизиране на неизбежно субективните етимологични хипотези.*

Изведените постановки имат предварителен характер. Те могат да бъдат уточнявани и допълвани по *индуктивен път* чрез *целенасочено* етимологично изследване на *различни* типове лексикален материал и обобщаване на изводите, защото пътят на познанието минава през сравнението. Различният езиков материал в различна степен предполага прилагането на собствено езикови критерии на изследване, което е свързано с неговата различна степен на системност и съответно различна обусловеност от екстралингвистичните фактори.

Дори и да се характеризира с неточности, теорията на семантичната реконструкция е необходимост за етимологията като наука. “Неточната теория води към това, че я поправят, докато липсата на теория не води към нищо” [цитирана от Р. Якобсон мисъл на М. Грамон — Якобсон 1971: I, 109].

Аспекти на методиката на семантичната реконструкция

1. Като се изхожда от разбирането, че “спецификата на научноизследователския метод се определя от *обекта* на изследване и от *целта* на изследването” (курсивът мой — Ж. К.) [Серебряников 1973б: 259], въпросът за методиката на диахронните семантични изследвания на лексиката следва да се разглежда в неговата зависимост от проблема за *закономерностите* — съществуващи или несъществуващи — в семантичните изменения като определящи основната същност на тези изменения, а също и от въпроса за *целите* на семантичната реконструкция. Тези въпроси в езикознанието са твърде спорни и не се смятат за окончателно решени.

1.1. *Целите* на семантичната реконструкция могат да бъдат уточнени, от една страна, от гледна точка на разбирането за нейните конкретните задачи, визиращи пълнотата, с която следва да се извършва тя, и, от друга — в зависимост от това как, чрез какъв подход тези задачи се решават. По въпроса за *конкретните задачи* на семантичната реконструкция мненията на лингвистите най-общо се обединяват в две групи.

1.1.1. Според по-тясното разбиране задачата на етимологичното изследване е “да намери значението на думата в момента на първоначалното ѝ създаване” [Пизани 1956: 129]. Такива позиции отстояват също Ст. Младенов, Ю. В. Откупщиков [Младенов 1927: 132, 149; Откупщиков 1967: 192]. Става въпрос за схематичното определяне на изходния и крайния

момент в еволюцията на думата. Такова е и най-често представянето на семантичната еволюция на думата в етимологичните речници, ако семантична реконструкция изобщо се извършва.

1.1.2. По-широкото разбиране за целта на етимологичното изследване и на семантичната реконструкция в частност е това, според което задачите на етимологията не се свеждат единствено до разглеждането на изходния и крайния момент от семантичното развитие на думата, а в тях се включва определянето и на етапите на семантичен развой, възстановяването и на предшестващото значение на думата. Към такова разбиране се придържат лингвисти като В. Абаев, М. Петерсон, В. Топоров, В. Махек, Фр. Славски, О. Трубачов, Ж. Варбот и др. [Абаев 1952: 57; Петерсон 1952: 73; Топоров 1960: 49; Махек 1962: 83; Славски 1962: 86; Трубачов 1988: 197; Варбот 1990: 596].

В такъв случай етимологията се способства и от историческата лексикология. С изследването на конкретната лексикална семантика във времето, с възможностите за прилагане на структурен подход, отчитащ системния характер на лексикалното равнище, историческата лексикология е ценен източник за наблюденията относно закономерностите в семантичния развой на думите, условията за тяхното функциониране и причините за самите промени. Фактите от документираната езикова история често служат за разкриване на свързващото (или “междинното”) звено в семантичната еволюция на думите. Това от своя страна води до постигане на по-висока обективност на формулираните етимологични хипотези.

1.1.3. Целите на семантичната реконструкция могат да бъдат конкретизирани и с оглед на прилагания *подход* на изследване на лексикалната семантика — *семасиологичен* или *ономасиологичен*.

Реконструкцията на първоначалното значение на думата, на неговата денотатна отнесеност (при възможност и на неговата вътрешносистемна значимост) и етапите на семантичен развой (или само на предходното значение на думата) е задача на семасиологичния подход.

Степента на вероятност на една реконструкция обаче нараства с прилагането и на ономасиологичния подход, предполагащ реконструкцията на първоначалния номинационен акт, а също и решаването на ред ономасиологични задачи във връзка със семантичното развитие на думата във времето, целта на които е определянето на основанията за съответните езикови обозначения на обектите от действителността. С ономасиологичния подход на изследване е свързана реконструкцията на “мотивиращия семантичен признак” [Татаринцев 1985: 35], наричан още “етимологичен признак” [Меркулова 1965б: 72]. Комплексното прилагане на семасиолого-ономасиологичен подход на изследване трябва да се извършва и при съобразяване с особеностите на човешкия перцептивен и когнитивен апарат, чийто продукт са и изразяваните от лексемите еволюиращи лексикални значения, и мотивиращите ги семантични признаци (по-подробно вж. т. 5.2. и 5.2.1.)

Известно е, че най-общо типологията на начините за номинация се свежда до: морфологична или семантична деривация, разчленена номинация, ономатопея (звукотражение или звукова символика), заимстване на дума (или лексикално-семантичен вариант) или само на словообразователен или структурно-семантичен модел (словообразователно и семантично калкиране) от друг език (диалект). Първоначалният номинационен акт от гледна точка на създаването на дадена лексема в езика изключва семантичната деривация, тъй като номинацията чрез семантична деривация, известна още като вторична номинация¹, от семасиологична гледна точка се разглежда като свързващо звено в семантичната еволюция на вече създадената дума.

1.2. От изключителна важност за определяне на методиката на семантичната реконструкция е въпросът за *същността* на лексикално-семантичната диахрония, който се свежда до доказване или отхвърляне на съществуването на определени закономерности в нея. Казано с други думи, това е въпрос за нейния системен или несистемен характер.

Твърде разпространено сред езиковедите е скептичното отношение към закономерностите в семантичната диахро-

ния. То се определя от по-слабата по принцип системност на лексикалното равнище на езика. Общопризнат факт е, че “на нито едно езиково равнище индивидуалният характер на езиковия факт не се проявява в такава висока степен, както индивидуалният характер на думата” [Варбот 1979: 150], или, както пише А. Мартине, “лексиката е именно този остатък, който се получава при отделянето на явно структурните равнища на езика, област на нездраво свързани помежду си единици, цялостната характеристика на които е твърде трудна” [Мартине — цит. по Маковски 1971: 95].

Това е свързано със сравнително по-голямата *обусловеност* на лексикалната семантика, за разлика от другите езикови категории, от *екстралингвистичния фактор*. “Извънезиковите фактори движат, сблъскват и изменят етимологичните системи. Ключът към всяка система не е в нея самата, а извън нея” — отбелязва В. А. Никонов [Никонов 1963: 233]. Б. А. Серебреников също подчертава, че в повечето случаи първоначалното значение на думата и нейният семантичен развой се обуславя от екстралингвистични фактори [Серебреников 1973а: 61]. Те според Г. А. Климов играят “контролираща” роля [Климов 1985: 17]. “Външните фактори са основен източник... за нарушаване на относителната стабилност на лексикалните групи и на семантиката на отделните звена” — подчертава М. М. Маковски [Маковски 1971: 17]. Според Т. Б. Лукинова необходимостта от съобразяване с екстралингвистичните фактори, сред които на първо място са данните на етнографията, при диахронното изучаване на лексиката особено нараства с нарастването на нейната древност [Лукинова 1986: 119]. То заедно с отчитането и на данните на историята е едно от условията за *историзма* в етимологията [Ахметянов 1985: 71].

М. М. Покровски, един от най-последователните застъпници на идеята за закономерния характер на семантичните промени, също подчертава обусловеността на семантичната еволюция на лексиката от екстралингвистичния фактор, особено от културно-историческо естество, но посочва, че в много от случаите може да бъде констатирано, че “еднаквите

условия водят до еднакви следствия”, т. е. при едни и същи екстралингвистични условия могат да бъдат наблюдавани едни и същи семантични промени [Покровски 1959: 27]. Следователно *екстралингвистичният фактор не винаги е предпоставка за произволни семантични промени*. Разбира се, това става през призмата на езиковото съзнание, което по сходен начин реагира на едни и същи обективни дадености.

Скептицизмът относно съществуването на диахронни семантични закономерности, особено характерен за структурализма, в най-силна степен е изразен у Ф. дьо Сосюр, според когото диахронните събития като цяло имат “винаги случаен и частен характер” [Сосюр 1992: 123]. Скептично е мнението и на Бреал, създателя на термина “семантика”, който формулира като задача на семантиката изучаването на “законите, които управляват изменението на значенията” [цит. по Улман 1970: 250], но в една от своите работи се изказва отрицателно по отношение на тези “закони”: “Възможно ли е да се формулират закони, в съответствие с които се изменят значенията на думите?...Ние сме склонни да отговорим — не. Сложността на фактите е такава, че те не могат да бъдат обхванати с правила.” [цит. по Пизани 1956: 144]. Резервирано спрямо семантичните закономерности е и мнението на Е. Бенвенист, според когото семантичните категории са значително по-сложни от фонологичните и “изключително трудно се поддават на обективизиране и особено на формализиране”, поради което според него се изисква “освобождаването от лъжливите “очевидните истини” и от търсенето и съобразяването с “универсалните” семантични категории” [Бенвенист 1974: 349]. Позовавайки се на С. Улман, Ж. Варбот изказва мнение, че опитът от изучаване на развитието на семантиката едва ли може да даде на етимологията “точни закони за обосноваване на реконструкциите”, поради което в една от своите работи издига в качеството на определящи при етимологичните изследвания морфонологичния и словообразователния критерий, тъй като са тясно свързани с формата на думата [Варбот 1986: 1, 2].

Скептицизмът към съществуването на каквито и да било закономерности в лексикалната диахрония като цяло

довежда до отхвърлянето на възможността за съблюдаване на определени правила в етимологичното изследване и до издигането като *основен* “ръководен принцип” на постулата: “Съмнявай се във всичко! Съмнявай се и в очевидното!” [Тодоров 1994: 8]. Това е своеобразно оспорване на възможностите на етимологията като наука. При липсата на критерии съмнението винаги остава. Дори в поредицата от случайни събития науката като такава търси *закономерности*. Например теорията на вероятностите, която е наука за случайните събития, търси и открива закономерностите, които възникват при взаимодействието на голямо количество случайни факти..

Обикновено, когато се иска да се подчертае невъзможността за прилагане на точни правила при семантичната реконструкция, се изтъква ролята на основаните на “здравия разум” съображения за правдоподобие или на “семантичния инстинкт” на изследвача на лексикалната семантика в диахрония. По този повод О. Н. Трубачов привежда следния цитат от Речника по сравнителна ономазиология на Шрьопфер [Шрьопфер 1979—1981]: “За щастие, днес съставителите на етимологичните речници в по-голямата си част притежават забележителен семантичен инстинкт, т. е. те са извлекли от големия брой изследвани истории на думите такъв опит, че държат в паметта си множество паралели на смисловата еволюция или номинация” [Трубачов 1988: 197].

Това обаче не може да означава нищо друго, освен че този “семантичен инстинкт” е производна от доловените, но не формулирани закономерности на еволюцията на лексикалната семантика. В такъв случай “семантичният инстинкт” на етимолога, издиган като водещ критерий на семантичната реконструкция, не е доказателство срещу съществуването на диахронни семантични закономерности, а напротив, потвърждава тяхното съществуване.

Съществуват и мнения, изказани в повече или по-малко категорична форма, потвърждаващи съществуването на определени закономерности (или тенденции) в семантичната еволюция. Един от последователните привърженици на идеята за закономерния характер на семантичните промени, както бе-

ше споменато и по-горе, е М. М. Покровски, според когото при цялата “капризност” на семасиологичните явления в езика може да се твърди, че “те са закономерни: че е възможно да се определят условията на съвместен живот на думите и да се установи потенциалният запас от значения, свойствени на дадени думи и категории”, и това е защото “човешката фантазия не толкова твори, колкото върви по готовия, вече набеелязан път” (курсивът мой — Ж. К.) [Покровски 1959: 27, 28]. Според А. А. Белецки също, независимо от значителните трудности, свързани с изключителното разнообразие на материала, в еволюцията на значенията на думите могат да бъдат констатирани закономерности [Белецки 1955: 18]. Твърде категорична е позицията и на Хьонигсвалд, който твърди, че “лингвистите вече отдавна не се съмняват в съществуването на универсални закони на семантичните изменения” [Хьонигсвалд 1970: 79]. М. М. Маковски също изказва категорично мнение, че “идеята за съществуване на семантични закономерности безусловно е вярна, макар че истинската езикова природа, същността и смисълът на тези закономерности все още не са получили удовлетворително обяснение” [Маковски 1980: 17], но също така признава, че в лексикалната семантика не малка роля играят случайностите като проява на свободата в езика, противоборстваща на необходимостта с нейните закономерни явления [Маковски 1977: 56—72].

Съществуват и по-предпазливо изразени мнения относно закономерностите в еволюцията на лексикалната семантика. Б. А. Серебреников например смята, че в семантичния развой на думата е “трудно да се установят строги правила, не познаващи изключения”, и предпочита да говори за “общи принципи” и за “потенциално възможни пътища на развитие на значенията” [Серебреников 1973а: 60]. Г. А. Климов квалифицира като неуспешни опитите да се открият универсални, типови закономерности на семантичното развитие на лексемите, макар и да признава съществуването на определени критерии с твърде общ характер “за контрол над адекватността на семантичната реконструкция” [Климов 1985: 16]. На подобни позиции стои и Н. Б. Мечковская, според която “историчес-

кият процес в лексиката се характеризира с разнообразие и множественост на частните изменения”, но “в пъстрата мозайка на отделните изменения се очертават общите, магистралните линии на развитие на лексиката” [Мечковская 1983: 391].

Обикновено понятието закономерност относно езиковата семантична диахрония по-смело се използва, когато става въпрос за много общи закономерности, каквато е например способността на думата да развива многозначност, която се определя като главен семантичен закон в езиковото развитие [Иванова-Мирчева 1956: 31; Дегтерева 1961: 3; Будагов 1976: 236; Пернишка 1993: 165, 259] и която С. Улман не случайно нарича абсолютна езикова универсалия [Улман 1970: 270], или когато се разглежда лексикалната семантика в синхронен план, макар и да не съществува единомислие и по отношение на закономерностите на лексикалната синхрония.

Така например У. Вайнрайх определя като характеризиращо универсалните семантични свойства на езиците твърдението, че “всички езици представляват уникални системи за предаване на информация”, че “семантичното членение на действителността от един или друг език е... произволно и семантичната карта на всеки един език се отличава от семантичните карти на другите езици” [Вайнрайх 1970: 163]. Това е неоспорвана езикова закономерност. Тя е с твърде общ характер и поради тази си особеност е малко информативна.

Относно закономерностите на семантичната синхрония съществуват и констатации с не толкова общ характер. А. И. Смирницки например отбелязва, че връзките между лексикално-семантичните варианти на думата са “повтарящи се, типични, закономерни” [Смирницки 1956: 162]. По-скептично настроените към понятието “закономерност” езиковеди предпочитат в случая да използват термина “редовност” или “регулярност” [Апресян 1974: 189; Легурска 1993: 18–25]. Някои езиковеди разглеждат регулярността в лексикалната многозначност като проява на системността [вж. напр. Пернишка 1978; 1993]. Всъщност терминът “регулярна полисемия” се употребява успоредно с термините “системна полисемия” и “логическа метонимия” [Нанберг 1995: 116].

Както и да се нарича обаче, системността в лексикалната многозначност, т. е. в синхронния аспект на семантичната структура на лексемата, е факт. Но синхронията не е нищо друго освен “застинала диахрония” [Трубачов 1976: 162], относително статичен резултат от динамичните диахронни процеси. Следователно, ако изхождаме от тази теза, същността на която е изразена и в схващането на Д. Н. Шмельов, че “историческото развитие на значенията на думите в една или друга посока обуславя определен т и п съотношения между едновременно съществуващите по-нататък значения, също както и характерът на взаимоотношенията между едновременно съществуващите значения на думата показва х о д а на нейното семантично развитие” [Шмельов 1977: 93—94], то изводите относно закономерностите (или редовността) в отношенията между едновременно съществуващите значения на многозначната дума биха били валидни и относно “сменящите се” значения на думата (при отчитане на плавността и постепенността на този процес), разглеждани в диахронен аспект, т. е. в пространството (в групата родствени езици и диалекти) и във времето.

И така, ако са налице прояви на системност (закономерност, редовност) в лексикалната многозначност, те не биха могли да бъдат резултат от стихийни диахронни семантични процеси. Това какъв термин ще се използва за назоваване на тези повтарящи се, типични връзки не е от съществено значение за изследвания обект. Ясно е също така, че за точни закони на семантичната еволюция (респективно и на семантичната реконструкция), каквито са точните фонетични закони, не може да се говори. Това намира паралел и в по-слабата системност на лексикалното равнище на езика в сравнение с фонологичното и граматичното, разглеждани в синхронен план. Този факт обаче не означава пълното отричане на съществуването на каквито и да било критерии и ориентири, които могат да бъдат използвани при семантичната реконструкция. По прин-

цип във всяко едно изследване налагането на определени схеми, на ограничаващи рамки и тяхното съблюдаване служи като удобна отправна точка и рутинен път на анализ. Разбира се, тези рамки не трябва да бъдат догматично “заковавани”. Тяхното коригиране винаги трябва да бъде възможно.

2. Признаването на съществуването на закономерности (или тенденции) в семантичния развой на лексиката като характеризиращо този развой има определящо значение по отношение на методиката на диахронните семантични изследвания. Нейната крайна цел е определянето на тези закономерности (или тенденции) и съобразяването с тях при конкретния етимологичен анализ.

Най-често семантичните закономерности са наричани семантични универсалии. Въпросът за тяхното определяне е слабо разработен. Един от първите, който се занимава с този проблем, е С. Улман [Улман 1970: 250—299]. В лингвистиката също така не е регламентирана строго терминологията, назоваваща регулярните явления в лексиката. Самият С. Улман ги нарича и “семантични закони” [Улман 1970: 251], и “семантични универсалии”, и “семантични тенденции” [Улман 1970: 292]. Семантичните универсалии могат да бъдат полезни на етимолога и компаративиста както при определянето на дадено изменение като нормално или изключително, така и при избора между алтернативни решения [Улман 1970: 285].

Откриването на семантичните универсалии е предмет на лингвистичната типология, която е един от трите аспекта на изучаване на езика успоредно с генетичния и ареалния.

Семантичните закономерности трябва да бъдат изучавани в контекста на всички съществуващи езикови закономерности, на чието действие е подложено и лексикалното равнище на езика. Разбира се, следва да бъдат вземани под внимание и извършваните под влияние на тези общи закономерности промени във формалната страна на лексикалните единици поради техния двустранен характер и произтичащата от него необходимост от двустранно изследване с цел постигане

на цялостност. Когато реконструира етимона на дадена лексема, етимологът трябва да бъде наясно и да се съобразява освен с фонетичните закони, което отдавана е станало традиция в етимологията, с всички други съществуващи закономерности, които биха могли да засегнат лексикалната форма и значение. За съжаление, това все още не се е превърнало широко прилагана практика в етимологичните изследвания.

2.1. И така, сред *закономерностите* на семантичната еволюция се очертават такива с *много общ характер*, които се отнасят до най-общите принципи и механизми на тази еволюция.

Такива закономерности с общ характер, характерни както за лексикалното равнище, така и за езика като цяло, са движещите сили на езиковите изменения като: тенденциите към езикова икономия и към изразителност, експресивност, към диференциация и унификация. Тези тенденции Фрей нарича “константи” на езиковото развитие [цит. по Тараненко 1989: 3, 7].

2.1.1. Както подчертава А. Мартине, *принципът на икономия* в езика се проявява в постоянния стремеж към постигане на равновесие между противоречивите потребности, подлежащи на удовлетворяване — потребността от общуване, от една страна, и инертността на паметта и на органите на речта, от друга, в противопоставянето между многобройните специфични единици, употребявани в изказванията твърде рядко, и обусловената от инертността употреба на ограничен кръг единици, характеризиращи се с по-общо значение и с по-висока честотност [Мартине 1963: 533—534]. Последното намира проява в устойчивостта на езика, за която ще стане въпрос по-долу, в точка 3.1.5. Тенденцията към икономия се реализира и в парадигматичен, и в синтагматичен план.

Резултат на тенденцията към икономия, проявяваща се в парадигматичен план и засягаща съдържателната страна, е полисемията, която облекчава човешката памет [Каралюнас 1972: 7; Крофт 1990: 166] и която, както беше посочено по-горе, се определя като абсолютна семантична универсалия.

Езиковата икономия може да бъде също така причина за създаването на ново название за вече назован предмет или

явление [Журавльов 1982: 50]. Това от своя страна води до промени в отношенията между лексемите в езиковата система. Новосъздадената по-икономична лексема, нарушавайки относителното равновесие на системата, влиза в отношения на конкуренция (за които ще стане въпрос и по-долу) със съществуващите синонимични лексеми в езика. Това води до семантични промени при конкуриращите се лексикални единици.

Резултат от тенденцията към икономия в синтагматичен план е формулираният от Ципф принцип, известен като “закон на Ципф”. Той гласи, че “по-често употребяваните езикови елементи са като цяло по-малки от по-рядко употребяваните” [цит. по Манчак 1970: 34], поради което при често употребяваните лексикални единици в езика се наблюдава тенденция към тяхното съкращаване. Такава особеност отбелязва и А. Мейе относно термините за изразяване на вежливост и обръщенията [Мейе 1938: 61].

Проява на тенденцията към икономия е също така констатираната от В. В. Мартинов закономерност, че в двусъставното название (а всеки акт на номинация представлява пораждаване на двусъставно название, състоящо се от идентифициращ и диференциращ елемент — закономерност установена от Розвадовски) с течение на времето в плана на изразяване се стига до загубване на идентифициращия елемент, когато той стане лесно предсказуем [Мартинов 1971: 12]. Загубата на формалната и семантичната разчлененост на названието А. В. Исаченко определя като “един от основните закони на развитие на лексиката” [Исаченко 1958: 339]. Тя би могла да се разглежда и във връзка с деетимологизацията, за която ще стане въпрос в т. 2.2.1.

2.1.2. *Тенденцията към образност и експресивност* се проявява в непрекъснатото обогатяване на речниковия състав на езика с нови думи, представляващи по своята същност експресивни названия на предмети и явления от действителността, за които вече съществуват названия [вж. Журавльов 1982: 50], но които по една или друга причина, ако са били първоначално експресивни, поради деетимологизацията си са изгубили вече своята експресивност. Експресивно-изразител-

ните названия, реализиращи експресивната (“емотивната” по терминологията на Р. Якобсон) функция на езика² са противопоставени на собствено номинативната лексика, възплъщаваща номинативната функция на езика. Те имат за цел прякото изразяване на отношението на говорещия към това, за което говори [Якобсон 1975: 198]. Тяхното създаване, също както създаването на всички нови названия, води до промени в междулексемните отношения на езиковата система и до следващи семантични промени, включително и до пълното отпадане на по-старите от гях, ако новосъздадените се утвърдят и с течение на времето придобият неутрален характер. В езиковата история много названия на продължили съществуването си денотати са отпаднали именно поради причини от подобен характер.

Примери на неутрални названия, които първоначално са били “афектни”, посочва В. Пизани и се позовава също така на изследването на Голдбергер върху експресивните названия във вулгарния латински [Пизани 1956: 162—164]. Тенденцията към експресивност е основна движеща сила например в развитието на групата на соматичната лексика, която непрекъснато се обогатява с нови експресивни названия, влизащи в отношения на конкуренция с неутралните названия, за много от които може също да се предположи първоначален експресивен характер [вж. по-подробно Колева-Златева 1997а: 89—92, 1997б: 117—118]. Пресилено би било обаче да се смята, че тя в еднаква степен е актуална по отношение на развитието всички групи от думи и че действа панхронично.

Предполагането на първоначален експресивен характер на дадено неутрално название в етимологичния анализ може да има насочващ характер при изграждане на работната хипотеза за типа номинация и мотивиращия семантичен признак на неговия етимон. Вероятността едно деетимологизирано неутрално название да е по произход експресивно е голяма, ако то притежава много синоними в парадигматичен план и дори такива с оказионален характер, тъй като те свидетелстват за актуалността на тенденцията към експресивност по отношение на назовавания денотат. Разнообразието сред названията на даден денотат в пространствен аспект също

може да се разглежда като резултат от действието на тенденцията към експресивност. Изключение правят редиците синонимични названия, възникнали поради табуистични причини.

Един от пътищата за постигане на експресивността е метафората, при която знак на един предмет се използва за означаването на друг, назован вече предмет, без да престава да означава и първия. Според И. Немец експресивността се постига и със словообразователни средства, заимстване или нерегулярни фонетични промени [Немец 1980: 27—30]. Констатирано е също така, че с подчертано изразено конотативно значение се характеризират фонетично мотивираните названия, т. е. названията, при които звученето съответства на значението [вж. например Левицки 1994: 30 и сл., където са цитирани и мнения на други автори по този въпрос]. В такъв случай в етимологичното изследване на дадено название неговият експресивен характер, който се съчетава например с типичната за оноματοпоетичните названия редупликация като словообразователен начин, би могъл да се разглежда като индикатор за неговата фонетична мотивираност. При тези названия могат да се очакват и нерегулярни фонетични промени, за които по-подробно ще стане въпрос в точка 6.

Съществуват опити за определяне на типологическите особености и зависимости при експресивните названия. Те биха могли да намерят приложение в етимологичния анализ на названия, за които се предполага първоначален експресивен характер. У. Вайнрайх например регистрира типологическата особеност, че хипокористическите (гальовните) форми в много случаи съвпадат с деминутивните форми в езика. Те според автора са по-обичайни от пейоративните. Във всеки език наличието на пейоративни форми предполага наличие и на хипокористически форми, но не и обратното [Вайнрайх 1970: 175—176]. На противоположни позиции стои например Н. А. Лукянова, според която типологическа особеност на експресивно-изразителния лексикален фонд на европейските езици е значителното преобладаване на лексемите и лексикално-семантичните варианти за отрицателна характеристика на човека [Лукянова 1980: 898]. А. А. Вежбицка изказва мнение, че в най-висока степен

отрицателно отношение към назовавана личност се изразява при квалифицирането ѝ чрез съществителни: “достатъчно лошо е да характеризираш нечия постъпка като *подла* или да кажеш, че някой е постъпил *подло*, но е най-лошо да квалифицираш лицето като *подлец*” [Вежбицка 1992: 436].

2.1.3. *Тенденцията към диференциация* също може да засегне както формалната страна на езиковите знакови единици, така и тяхното съдържание.

Проява на формалната диференциация е *стремежът към разграничаване на омонимите*, чието наличие в езика нарушава неговия системен характер. Известни са редица случаи от езиковата история на снемане на лексикалната омонимията чрез фонетични промени [вж. подобни примери в Булаховски 1953: 69; Немец 1980: 54]. Стремеж към снемане на омонимията с фонетични средства се констатира и в детската реч в ранния стадий на нейното развитие [Сорокин 1979: 174]. Това доказва универсалния характер на противодействието от страна на езиковото съзнание на индивида срещу омонимията на лексикално равнище.

Проява на семантичната диференциация е регистрираният от Бреал “закон на дистрибуцията”, който се изразява в *диференциацията на синонимичните думи* [Улман 1970: 265]. И други лингвисти като Г. Паул, М. М. Покровски посочват, че при сблъсъка на две думи с еднакви значения са възможни два изхода: или диференциация на значенията им, или изчезване на едната от тях [Паул 1960: 301—303; Покровски 1959: 90].

Отношението между синонимичните лексеми и лексикално-семантични варианти е отношение на *конкуренция*, в резултат на която се извършва отбор на най-необходимите изразни средства в процеса на борба между тях. Конкуренцията е основната причина за техните изменения или загуба [Виноградова 1977: 7]. Според В. Л. Виноградова взаимодействието и конкуренцията вътре в синонимния ред между еднокоренните синоними (или варианти) са по-силни, отколкото между разнокоренните [Виноградова 1977: 34]. В тази конкуренция според И. С. Улуханов определяща е честотността в лексикалната съчетаемост, при което “най-типичната употреба става единствено възмож-

на... най-честотното в речта, в текста постепенно става единствено възможно в езика, в системата” [Улуханов 1973: 179]. С диференциацията на синонимите като резултат от конкуренцията между тях е свързан отбелязаният от М. М. Маковски “постоянен стремеж на лексиката като цяло или в отделните нейни звена към структурно равновесие, т. е. към строго определена съвкупност от допълващи се, но непрепокриващи се функционално и семантично лексеми”. Той се намира във връзка с “тенденцията към неравномерно разпределяне на “езиковата енергия”, в резултат на която “в лексиката на един или друг език в определен синхронен разрез не могат едновременно да съществуват функционално и семантично равностойни езикови единици...” [Маковски 1971: 16]. Казано с други думи, езикът не търпи излишества, поради което “истински синоними в действителност не съществуват” [Блумфилд 1968: 148].

2.1.4. *Тенденцията към унификация* също може да засяга както формата на езиковите знакови единици, така и съдържателната им страна.

Така например законът за неутрализация на аломорфите, проявяващ се в налагането на по-честотния аломорф вместо по-малко честотния, е закономерност, която засяга езиковата форма [Георгиев 1985: 37]. Той може да се разглежда като проява и на езиковата икономия в парадигматичен аспект.

Проява на тенденцията към унификация, засягаща съдържателната страна на езиковите знакови единици, е например сливането на етимологични гнезда, континуанти на омонимични и паронимични корени, което се констатира в езиковата диахрония [вж. такива примери у Ж. Варбот — Варбот 1995: 61—62]. С. Каралюнас нарича тези случаи “случаи на “псевдо-семантично развитие” [Каралюнас 1972: 9]. Тяхното съществуване трябва да се предвижда при всеки етимологичен анализ.

Възможно е също така частичното формално (фонологично, морфологично или словообразователно) сближаване на парадигматично свързани лексеми в тяхната еволюция. Такива

примери отбелязва И. Немец сред антонимите и синонимите [Немец 1980: 121—130].

Проява на общоезиковата тенденция към унификация е също така “семантичната аналогия” [Апресян 1974: 191], наричана още “смислова аналогия” [Тараненко 1989: 206]. Тя се състои в “унифицирането на смисловото развитие на семантично свързаните помежду си единици... при което компонентите на една лексикално-семантична група, словообразователно гнездо... на основата на определена общност, корелативност на изходните значения развиват паралелни, съотносителни производни значения...” [Тараненко 1989: 206]. Проява на смисловата аналогия е “ирадиацията на синонимите”, за която пише С. Улман [Улман 1970: 266]. М. М. Покровски също отбелязва, че думите с близко или противоположно значение имат сходна история, защото се асоциират помежду си [Покровски 1959: 87]. Всъщност асоциацията между думите с противоположно значение — антонимите — това е също асоциация по сходство (Вж. например разглеждането на антонимите като членове на една и съща лексикално-семантична парадигма у Д. Н. Шмельов [Шмельов 1977: 202]). Напълно основателно семантичната аналогия се посочва като една от причините за системността (регулярността) в лексикалната многозначност [Апресян 1974: 191; Пернишка 1993: 16].

Понякога в етимологичното изследване е трудно да се разграничат случаите на семантична аналогия от случаите на независимо, паралелно семантично развитие, съобразяването с които е във връзка с прилагания в етимологията “метод на семантичните паралели”, за който ще стане въпрос в т. 2.5. Затова като по-сигурни семантични паралели, доказващи възможността на даден семантичен развой, трябва да се разглеждат примерите от други, неконтактували с изследвания езици (с цел да се избегне и възможността за семантично калкиране).

2.2. Сред езиковите закономерности, засягащи лексиката като цяло, са и закономерностите, които се отнасят само до лексикалното равнище на езика като равнище на знакови единици. Такива са противоположните по своя резултат тенден-

ции към произволност, немотивираност и към мотивираност на езиковия знак.

2.2.1. *Тенденцията към произволност, немотивираност на езиковия знак* е необходимо условие за свободата на неговото развитие в системата на езика [Журавльов 1976: 20—25]. Тя е важно условие и за лексикално-семантичните промени [Макмахон 1995: 177].

Резултат от тази тенденцията е *деетимологизацията* на думите. Според Будагов тя представлява “прогресивен процес, предизвикан от развитието на езика и мисленето” [Будагов 1965: 82—82]. Характеризира се със загуба на първоначалната мотивираност на думата, опираща се на нейните словообразователни връзки вътре в етимологичното гнездо [Булаховски 1978: 345—441; Аркадиева 1990: 3—4]. До голяма степен, както беше споменато и по-горе, деетимологизацията е свързана с езиковата икономия. Чрез нея се осъществява своеобразно “разтоварване” на езиковото съзнание.

Мотивираността е необходима в момента на раждане на думата или на преносното значение [Маслов 1987: 114]. Лексикалната въгрешната форма (често и афиксите) стеснява лексикалното значение и пречатства неговото развитие [Павел 1983: 125]. По думите на А. В. Исаченко обаче, в своето историческо развитие думата “се стреми да се освободи от изконната си описателност, да се превърне в неразложимо на части цяло, да стане дума-етикет... Историята на всяка дума е история на нейния преход от класа на “мотивираните” думи-описания в класа на немотивираните думи-етикети” [Исаченко 1958: 340]. Ф. Копечни също подчертава, че деетимологизираната дума по-лесно променя значението си, именно защото се откъсва от сродните си думи [Копечни 1952: 323].

Като се изхожда от разбирането, че определянето на причинността в диахронното изследване е “ключова позиция”, позволяваща да се открият имплицативните отношения между езиковите факти във времето [Мечковская 1983: 341], при етимологичния анализ деетимологизацията следва да се разглежда във връзка с определянето на причинността за семантичните промени. Ако е налице промяна в значението на изслед-

ваната лексема, това означава, че в дадения синхронен разрез за езиковото съзнание тя е вече немотивирана, че връзката ѝ с другите етимологично свързани лексеми е затъмнена. Това може да свидетелства и за морфематичното опростяване на нейната основа.

2.2.2. Противоположната на тенденцията към произволност, немотивираност *тенденция към мотивираност* на езиковия знак е проява на всеобщата диалектическа закономерност — стремежа на съдържанието и формата към взаимосъответствие и неин резултат е *ремотивацията* [Журавльов 1976: 20—25; Сетаров 1988: 34]. Това явление в езикознанието повече е известно под термина “народна етимология” [вж. например Шишманов 1893: 443—646; Пизани 1956: 128—140; Будагов 1965: 78—82; Георгиев 1985: 202; Гридкина 1985; Махмахон 1995: 75, 183—184], заслужено подлаган на критика от някои езиковеди [вж. например Никонов 1963: 219; Откупщиков 1973: 232—233]. В лингвистичната литература този процес на вторично сближаване на съзвучни думи е известен също като “етимологична реинтерпретация” [Ченковски 1972: 22] или “паронимична атракция” [вж. например Бертелс 1974: 346] — термини, визиращи неговата проява. С втория термин обаче се назовава и семантичното сближаване между паронимични думи в художествения текст, което е целенасочена дейност [Северская 1990: 32—39]. Други наричат явлението “реетимологизация” [Аркадиева 1990: 11] — термин, който в езикознанието се употребява за назоваване и на друго явление — свидетелство за етимологическата памет на лексемата, която се проявява в оживяването на етимологическите връзки на лексемата след нейната деетимологизация (за това ще стане въпрос в т. 5.5.) [Трубачов 1976: 171]. Терминът “реетимологизация” не е подходящ и затова защото, съпоставян с термина деетимологизация, предполага диахронен аспект на извършвания процес, а вторичното сближаване на съзвучни лексеми се извършва в синхрония. То представлява *провокиран неосъзнат акт* на мотивиране на немотивираната в план на синхрония лексема, на придобиване на нова “въгрешна форма”. Именно поради това терминът “ремотивация” може да бъде определен

като най-подходящ от цитираните термини, тъй като е ориентиран към причината за самото явление и неговата същност.

Както посочва Т. Г. Аркадиева, общото между двата противоположни процеса: деетимологизацията и ремотивацията (по терминологията на Т. Г. Аркадиева “реетимологизацията”) е това, че те водят до нарушаване на съществуващите микросистеми на езика и до формиране на нови микросистеми [Аркадиева 1990: 11]. Оттук следва, че те трябва да се разглеждат в тяхната връзка със системната организация на лексиката в езика.

Проява на тенденцията към мотивираност е също така образуването чрез морфологична деривация на нови названия за вече назовани обекти, които по значение съвпадат със значението на произвеждащите ги основи, а се различават по *експлицираната си мотивираност* [вж. такива примери от диалектите у Вендина 1996: 36]. Така при словообразователния анализ на лексемите в диахрония се говори за афикси със *структурна функция* [вж. напр. Славски 1974: 116; Русек 1984: 48]. Много такива примери могат да бъдат наблюдавани и в детската реч (срв. напр. любимена ‘любима’, каубоец). Това доказва универсалността на тези тенденции.

2.3. Към общите семантични закони на езиковата еволюция се отнасят също така *най-общите типове семантични промени*, които могат да бъдат наблюдавани в лексикалната еволюция. Те обаче не се определят еднозначно от различните лингвисти.

Така например в прегледа на семантичните промени, който Л. Блумфилд прави на основата на съществуващите класификации, са представени следните промени: стесняване, разширяване, метафора, метонимия, синекдоха, хипербола, литота, влошаване на значението, подобряване на значението [Блумфилд 1968: 466—467]. Тяхното определяне обаче не е резултат на класификация от единни принципи, а се основава на смесването на логически и естетически критерии. Според Ж. Вандриес семантичните промени са: стесняване, метонимия и метафора [Вандриес 1937: 212], според Ст. Младенов — стесняване и разширяване [Младенов 1927: 153, 160], а според

А. Белецки — стесняване, разширяване и метафора [Белецки 1950: 34—38]. С. Улман към историческите семантични процеси отнася метафоричния пренос, разширяването или стесняването на значенията и табуто [Улман 1970: 274—285]. Основателна е критичната позиция на В. Г. Гак, че този списък на семантични процеси е непълен и случаен по своя състав, тъй като С. Улман в една редица смесва и причините за промените (табу) и формите на самите промени [Гак 1972: 144]. Против промените “разширяване” и “стесняване” се изказва В. А. Никонов и се аргументира с това, че те изразяват всеобщото свойство на значенията да променят своя обем и обикновено всяко разширяване може да бъде изтълкувано в определен аспект и като стесняване и обратното³ [Никонов 1963: 226—227]. Според В. Г. Гак за семантичното развитие на единиците на всяко едно равнище съществуват две “закономерни и единствено възможни възможности”— пренос и десемантизация, между които се наблюдават редица междинни явления [Гак 1974: 59]. Проява на десемантизацията е и граматикализацията [Гак 1974: 59; Суитсър 1990: 148].

Съществуват опити за класификация на най-общите прояви на семантичната еволюция чрез съобразяване с особеностите на асоциативния характер на мисленето, със съществуването на два типа асоциации в мисловната дейност при опознаване на явленията от действителността: по *съседство* и *сходство*. По този начин семантичните промени най-общо се свеждат до два типа: *метафора* и *метонимия*. Такъв тип подход е ценен с това, че общите закономерности на семантичната еволюция се осмислят на базата на единни критерии. Семантичните промени се обясняват чрез тяхната обусловеност от *закономерностите на мисловната дейност* и от главното свойство на паметта, състоящо се в “стремежа ѝ да създава връзки, взаимоотношения между отделните елементи” [Норман 1985: 40]. Тези връзки са в основата на структурирането на езиковата система като цяло. В нея отношенията между думите могат също да бъдат разглеждани като проява на двата типа асоциации — по сходство (парадигматични) и по съседство (синтагматични) [Крушевски 1960: 254]. Разглежда-

нето на “вариациите” на значенията на думите като дължащи се на психологическите закони — на асоциациите по съседство и сходство — обяснява според М. М. Покровски закономерния им характер като езиково явление [Покровски 1959: 36].

Като изхожда от разбирането за двата типа асоциации и от гледна точка на двата аспекта на езика като знакова система: семантика и синтактика, а също и от разбирането за системния характер на лексикалното езиково равнище, твърде подробна класификация на лексикално-семантичните промени от единни принципи прави А. А. Тараненко. Според него на асоциации по сходство се основава езиковата метафора и семантичната аналогия; на асоциации по съседство се основават както метонимичните промени от семантичния аспект на езика, така също и възникващите по линията на синтактичния аспект промени, които обикновено са известни като атракция, компресия, “заразяване”, кондензация и др.; на основата на асоциации по сходство или съседство на смесена семантико-синтактична основа се извършва контаминацията [Тараненко 1989: 4].

Съществуват опити чрез двата типа отношения в мисловната дейност — по съседство и по сходство — да бъде обяснявана човешката дейност изобщо, в това число и формите на изкуството, които също се противопоставят като метафорични и метонимични — идея, изказана от Р. Якобсон, подкрепена и доразвита от Р. Барт [Барт 1975: 140–141]. Това от своя страна подкрепя целесъобразността на свеждането на типовете семантични промени към метафора и метонимия, защото е ориентирано към същността на самите промени, а “теорията дотолкова е теория, доколкото и защото търси и намира единство в някакво многообразие” [Паси 1988: 5].

Двата типа семантични промени — метафора и метонимия — могат да бъдат наблюдавани също така в процесите на “придобиване” (child language acquisition)⁴ и загуба на езика (language loss)⁵, чието значение за изучаването на процесите на семантичните промени в езика ще бъде мотивирано по-долу, в т. 3.2.2. и 5.2.1.

На основата на наблюдения върху речта на афатици Р. Якобсон класифицира “двете кардинални фигури на речта” (при избора на лексическия материал от страна на говорещия с цел номинация) като метафора и метонимия [Якобсон 1971: II, 254]. Това отново доказва техния универсален характер.

Лексикално-семантичните промени при свръхгенерализацията, проявяваща се в най-ранните детски речеви употреби като своеобразна “многозначност” (при която едно име се използва от детето за означаване на много предмети и явления на основата на установено сходство между тях), са съпоставими с *метафоричните* преноси в езика. Изследването на признаците, по които се установява това сходство е свързано с откриването на универсалните тенденции на познавателната дейност на езиково съзнание и има значение за когнитивния подход при семантичната реконструкция (вж. по-долу т. 5.2.1.)

В детската реч могат да бъдат наблюдавани и семантични промени, които се извършват при усвояването на лексикалната семантика от речта на възрастните. Те най-общо могат да бъдат квалифицирани като прояви на *метонимията*, която като езиково явление се извършва скрито от носителите на езика [за неосъзнатостта на метонимията като номинационно средство вж. Журавльов 1982: 46—47] и се дължи на двойката интерпретация от страна на слушащия на определени речеви конструкции, тъй като предметите от обективната действителност не са строго, еднозначно и окончателно обособени един от друг, особено в езиковото съзнание [Тараненко 1989: 9]. Казано с други думи, “метонимията е резултат от неправилно разбиране (misunderstanding)” [Уелс 1979: 205]. Самите детски примери още веднъж доказват неосъзнатостта на механизма на метонимичния семантичен пренос. В такъв смисъл остават неразбираеми твърденията от типа, че метонимията в езика се обяснява “със стремежа към образност на речта” [Андрейчин 1962: 521].

Именно неосъзнатостта съществено различава метонимията от метафората, в основата на която лежи аналогията като целенасочена дейност. Вероятно тази особеност на мето-

нимичния пренос има връзка и с констатирания факт, че “регулярността е отличителна особеност на метонимичните преноси” [Шмельов 1969: 12], а нерегулярната полисемия е повече характерна за метафоричните преноси [Апресян 1974: 190—191]. Поради това изучаването и систематизирането на метонимичните преноси е особено ценно за разкриване на конкретните семантични закономерности. Както показват и резултатите на психолингвистичните асоциативни експерименти, метафорични преноси в явна форма при тях липсват [Гак 1971: 86]. Следователно основателно е да се очаква, че регулярността ще е свойство именно на метонимичните преноси.

Що се отнася до метафората, още Аристотел отбелязва, че тя е обратима и това се дължи на аналогията [Аристотел 1975: 91]. Възможността за своеобразна “реметафоризация”, или обратна метафоризация, следва да се има предвид при историческото изучаване на лексиката. Преносната употреба на лексемата, водеща до появата на ново значение, може да стане източник за нова езикова метафора. В това число при забравяне или частично изместване на първоначалното “пряко” значение може да се стигне до връщане към него отново [Шмельов 1964: 119]. Напълно основателна е обаче забележката на А. А. Потebня, че при предполагагането на тази възможност трябва да се има предвид “направлението на познанието” [Потebня 1990: 203]. Това е в съответствие с когнитивния подход към лексикалното значение в диахронните изследвания.

2.4. Освен изброените закономерности (тенденции) и типове промени, които се отнасят до еволюцията на лексикалното развище на езика като цяло и при диахронните лексикално-семантични изследвания следва да се вземат под внимание при анализа на всяка една лексема, за семантичната реконструкция особено ценни са *семантичните универсалии*, които са *релевантни за ограничен кръг лексеми в зависимост от тяхната семантика и засягат съдържанието на самите промени*.

Към този тип могат да бъдат отнесени такива закономерности като: формирането на *nomina loci* от *nomina actionis*,

определено от М. М. Покровски като общ семантичен закон [Покровски 1959: 31], формирането на темпоралната терминология от пространствената [вж. например Вайнрайх 1970: 222; Гак 1972: 147; Суитсър 1990: 9, 18], метафорите от антропоморфен тип, синестетичните метафори, образуването на абстрактните значения от конкретни⁶, преобладаването на стесняването на значението пред разширяването⁷ и др., определени от С. Улман като диахронни семантични универсалии [Улман 1970: 274—282]. Актуалността на антропоморфните метафори В. Г. Гак обяснява със закона на Шпербер [Гак 1972: 148]. Според този закон, ако в даден период от време определен комплекс идеи играе важна роля в обществения живот и една лексема от този кръг идеи промени значението си, то и други лексеми от същото семантично поле ще променят значенията си [Шпербер 1923: 67].

Както подчертава С. Улман, тези универсалии имат статистичен характер и е напълно възможно в някой конкретен случай да се извърши точно противоположният преход [Улман 1970: 286]. Поради това съобразяването с тях в етимологичното изследване не трябва да има безизключителен характер.

2.5. Типологически критерии се извеждат и относно еволюцията на конкретната лексикална семантика. С. Улман ги нарича “случаи на паралелно развитие” и отнася към тях повтарящите се в различните езици метафорични и метонимични преноси [Улман 1970: 253, 274—276], които според него не са нито случайни, нито могат да бъдат отнесени към статистичните семантични универсалии, т. е. към универсалиите с голяма степен на вероятност.

Тези типологически особености на еволюцията на конкретната лексикална семантика се визират и във формулирания от Егерс принцип, който гласи, че: “...ако се срещат по-широко отстоящи едно от друго значения (А, В, С...) на една и съща форма, то първо трябва да се установи този факт. Появи ли се тази редица от значения А, В, С... някъде другаде, тогава не бива да се съмняваме в това, че между значенията А, В и С, дори ако първоначално не е откриваемо, съществува родство.” [цит. по Каралюнас 1972: 8].

Този метод при етимологичния анализ на лексикалната семантика е известен като “метод на семантичните паралели” [Копечни 1952: 323; Варбот 1986: 33]. Някои лингвисти при анализа на конкретната семантична еволюция използват понятието “изосемантичен ред”, което е свързано и с понятието “семантична пропорция”, предполагащо установяването на едно и също семантично отношение между две двойки лингвистични знаци, при което всеки знак се съпоставя с другия от формална и семантична гледна точка. [Откупщиков 1967: 199; Старинин 1974: 349—353].

“Семантичният паралелизъм” се смята за едно от най-съществените доказателства в етимологията [вж. напр. Младенов 1992: 25—28; Меркулова 1965б: 82; Младенова 1993: 271 и др.]. Както подчертава В. И. Абаев, “п о в т о р я е м о с т т а на... семантичните преходи в различните езици за етимолога представлява най-важната, ако не и единствената пътеводна нишка в сложния лабиринт на историческата семасиология” [Абаев 1986: 22]. Съобразяването с нея при изследването на семантичното развитие на две или повече формално тъждествени лексеми чрез изследването и на семантичното развитие на техните синоними играе съществена роля за решаване на въпроса за праезиковата омонимия [Хавлова 1979: 51].

Имайки предвид именно важноста на семантичните паралели, О. Н. Трубачов подчертава, че единствен критерий на семантичната реконструкция т и п о л о г и я т а [Трубачов 1980: 5]. Разбира се, в случая типологията е критерий, който се основава не на образци, открити чрез множествово съпоставяне на структурни типове в различни езици [Крофт 1990: 1], а на разбирането за “правдоподобие”, което не се нуждае от честотна характеристика. Според В. Н. Топоров значението на вероятностните заключения се увеличава при реконструкцията на доисторическото състояние на езика [Топоров 1959: 33—34]. Това изискване обаче не може да се прилага в строгия му вид относно семантичната реконструкция. Вероятностна закономерност са фонетичните закони [Топоров 1959: 34]. Типологията в граматическата диахрония също се основава на честотни критерии [Крофт 1990: 206]. *В лексикалната диах-*

рония типологически потвърдено е това, което е възможно, което има поне един **сигурен** семантичен паралел. Честотността като типологически критерий е релевантен признак само за по-общите закономерности в еволюцията на лексикалната семантика, които засягат лексиката като цяло или семантиката на групи от думи.

И така, налага се изводът, че при изследване на семантичната еволюция на коя да е лексема е необходимо съобразяването както с общите закономерности (тенденции) на семантичния развой, отнасящи повече до принципите, причините и механизмите на този развой (което е в съответствие с принципа на *историзма* в етимологията [вж. Ахметянов 1985: 66—67]), така и с типологическите критерии с по-общ и по-частен характер, засягащи съдържанието на конкретните семантични промени.

Разбира се, семантичните закономерности нямат такъв задължителен, всеобхватен характер, както фонетичните закони. Освен на високата екстралингвистична обусловеност на лексикалната подсистема, това се дължи и на нейния *отворен* характер, на факта, че тя включва многократно по-голямо, клонящо към неограничено, количество единици, които са производими една от друга по законите на морфематичната и семантичната деривация.

Затова регистрираните универсални и типологически особености на лексикалната семантика не трябва да се абсолютизират, когато се прави опит да бъде решен даден конкретен въпрос, но както казва С. Улман, “хипотезата, която се съгласува с общата тенденция, има повече шансове да бъде правилна, отколкото всяка друга” [Улман 1970: 286].

2.6. Според В. И. Абаев е необходима особена наука, която може да бъде наречена “историко-семасиологическа типология”, данните на която ще ограничават произвола на семантичните допускания в етимологичните изследвания [Абаев 1986: 21, 22].

В този смисъл редица автори посочват като сериозен недостатък липсата на пълни систематизирани справочници по типологията на еволюцията на лексикалната семантика, като имат предвид преди всичко типологическите особености на семантичната еволюция с частен характер [Трубачов 1964: 103; Трубачов 1988: 216; Хавлова 1965: 3—4; Беръозин, Головин 1979: 365]. Затова основната работа по разработване на теорията за семантичната реконструкция следва да бъде насочена към *изучаването и систематизирането на фактите на семантичната типология*, чиято ценност за семантичната реконструкция е неоспорим факт. Справочници по семантична типология е възможно да бъдат създадени само след извършването на огромна практическа работа, обхващаща голямо количество езици, систематизираща резултатите от множество диахронни семантични изследвания.

В известна степен е спорен обхватът на този тип справочник. За разлика от О. Н. Трубачов, според когото справочникът трябва да включва широк кръг от примери на семантичната еволюция, установени чрез етимологичния анализ, Б. Хавлова, смята, че информативни са само сигурните етимологии [Хавлова 1956: 4]. Т. Бинон изказва мнение, че надежден критерий за семантичната реконструкция са случаите на паралелно развитие от документираната езикова история или наличието на множество засвидетелствани семантични връзки [Бинон 1986: 62]. Справочникът по семантична типология би давал информация за *възможното* в семантичния развой.

Всъщност опити за кодифициране на семантичната еволюция в лингвистиката съществуват и те се базират на разбирането, че “цялата типология на семантиката се основава на синонимията” [Трубачов 1985: 15]. Такъв е непълният речник на избрани синоними на американския индоевропеист Бък [Бък 1949], а също и започналият да излиза през 1979 г. Речник по сравнителна ономазиология на Шрьопфер [Шрьопфер 1979 и сл. — цит. по Аникин 1985: 173—176].

2.7. Въпросът за признаването на семантичните закономерности е тясно свързан с въпроса за обясняването на техните причини. Те обикновено се търсят в сферата на човешка-

та психика (или “човешката “душа”, както пише С. Младенов [Младенов 1992: 26]). Според Дж. Хокинз разглеждането на езика като отражение на човешкия перцептивен и когнитивен апарат дава едно от обясненията за езиковите универсалии [Хокинз 1992: 17–18]. В. И. Абаев също подчертава, че “механизъмът на семантичните движения се определя от общите свойства на човешката психика и мислене” и че това намира отражение в типологията на семантичните промени [Абаев 1986: 21]. Връзката между типа като езикова категория и психиката се посочва и от Е. Сепир, който изказва предположение, че “може би психолозите на бъдещето ще успеят да разкрият крайните причини за образуване на езиковите типове” [Сепир 1993: 118].

Изводите за тясната връзка между психическите процеси на отражение на действителността и плана на съдържание на езика при приемането на идеята за универсалния характер на психологическите изводи се правят и от съвременната психолингвистика [Городецки 1968: 188]. Това още веднъж подкрепя идеята за закономерния характер на лексикално-семантичната диахрония и за неговата обусловеност от психологически причини.

Разбира се, и идеята за вродеността на езиковите универсалии, която споделят редица лингвисти, преди всичко последователи на Н. Чомски, и чрез която се правят опити за обясняване и на семантичните примитиви, които също са универсални [Вежбицка 1996: 16], заслужава внимание. По принцип тези подходи на обясняване на езиковите универсалии, в това число и на семантичните, не си противоречат.

Трябва да се има предвид, че мозъкът като перцептивен и когнитивен апарат все още е “черната кутия”, която не е достатъчно изучена и за която се съди по входните и изходните данни. Затова изведените семантични закономерности с по-общ и по-частен характер не трябва да се приемат безрезервно. Те винаги могат да бъдат допълвани и уточнявани. Важно е целенасоченото им търсене и откриване, защото те съществуват.

3. Въпросът за методиката на семантичната реконструкция, чиято крайна цел включва откриването на закономерностите на семантичната еволюция и прилагането им при конкретния етимологичен анализ, е свързан също така с въпроса за “*източниците*”, на основата на които могат да се правят тези наблюдения, и по този начин с въпроса за спомагателните методи и похвати на изследване.

3.1. По силата на непротивопоставянето на езиковата синхрония на диахронията и приемането на системния характер на лексикалната семантика в синхрония и на наличието на определена регулярност на семантичните изменения в диахрония като проява на едно и също вътрешно присъщо свойство на лексикалното равнище на езиковата система следва, че данните за отношенията между елементите на лексикалната подсистема в синхрония, които са обозрими за изследвача, могат да бъдат използвани като ключ за осмисляне на възможните диахронни изменения.

За откриването на типологическите особености на еволюцията на лексикалната семантика *изследването ѝ в синхронен план* е особено ценно, защото тогава са известни и парадигматичните, и синтагматичните условия на функциониране на лексикално-семантичните варианти и е възможно също така да бъдат вземани под внимание както екстралингвистичните условия за тяхното функциониране, така и собствено езиковите причини за еволюцията или отпадането им от езиковата система.

Както твърди Хьонигсвалд по повод на езиковата еволюция изобщо, “типологията на измененията е... производна на типологията на съществуващите състояния на езика”. Затова според него “установяването на дескриптивните универсалии е най-много, което може да се направи в тази област” [Хьонигсвалд 1970: 89].

Идеята за непротивопоставянето между синхронните и диахронните езикови универсалии се съдържа и в Меморандума за езиковите универсалии, приет на специална конференция по универсалиите в Ню Йорк през 1961 г. [Гринберг, Осгуд, Дженкинз 1970: 39]. В. Н. Топоров също подчертава, че игно-

рирането на синхронния подход в етимологичните изследвания е “едно от най-сериозните недоразумения” в тази област, защото лишава етимологията от “възможността да експериментира” [Топоров 1960: 52]. Синхронните данни са най-сигурните доказателства за станалите факт езикови промени. Това че всеки следващ етап в развитието на езика се основава на предходния, и затова диахронното изучаване на лексикалната подсистема трябва да започва от анализа на това, което съществува като резултат от езиковите изменения, че върху съвременни примери най-добре може да бъде обяснено дадено семантично изменение, се приема като постулат от редица езиковеди [Блумфилд 1968: 484; Медникова 1971: 99; Макаров 1975: 171; Суитсър 1990: 9—11]. Трябва само от неоспорвана теоретична постановка да се превърне в широко прилагано правило.

Ценните за лексикално-семантичната диахрония наблюдения от синхронен характер могат да се извършват както в областта на *парадигматиката*, така и в областта на *синтагматиката*.

3.1.1. Ако се изхожда от разбирането, че “всяка историческа смяна на значенията минава през етапа на полисемията” [Суитсър 1990: 9], то лесно наблюдаемата поради синхронния си характер *системност в лексикалната многозначност* може да се разглежда не само като свидетелство за системността и на лексикално-семантичната диахрония, но да служи и като надежден източник за изучаване на типологията на самите семантични промени.

При това обаче трябва да се има предвид фактът, че, както беше споменато и по-горе, изменението в значенията на думата понякога води до изместване на съотношението между “преките” номинативни и “преносните” значения, при което последните, явявайки се “преносни” от гледна точка на съвременното възприятие, не винаги... са такива от гледна точка на реалното историческо развитие на лексиката [Шмельов 1964: 123].

3.1.2. В съвременната лингвистика свързването на диахронната и синхронната типология намира проява също в

изследването на езиковата вариативност в синхрония (между узуално и okazjiонално значение) за обясняване на езиковата диахрония и обратното — в използването на фактите от засвидетелстваната езикова история за осмисляне в историческа перспектива на езиковата вариативност в синхрония⁸, тъй като се приема, че “вариациите в синхрония представят езиковите промени във времето” [Крофт 1990: 203—245]. Поради това някои основателно наричат процеса на функциониране на езика в даден синхронен разрез “микродиахрония” [вж. например Черемисина 1989: 9].

Този подход е приложим към различните езикови равнища и напоследък се затвърждава под влияние на съвременната социолингвистика. Той се определя от разбирането, че както е вариативен езикът днес, така също е бил вариативен и в миналото и че всяка езикова промяна се предшества от вариране в речта [вж. например Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968; Милрой 1992; Халидей 1993: 74—78]. Този подход на свързване на вариативността в синхрония с измененията в диахрония е твърде стар, макар и да не е станал популярен в етимологията. Всъщност още В. фон Хумболт свързва движението, динамиката в синхрония с измененията в езиковата диахрония, твърдейки, че “по своята действителна същност езикът е нещо постоянно и едновременно с това във всеки даден момент изменящо се” [Хумболт 1984: 70].

Изследването на вариативността в речта се намира в съответствие със социално базираната теория на лингвистичните промени, обосноваваща необходимостта от “изследване на езика в неговата употреба”, съобразяваща се с неговия обществен и ситуативен контекст, а също с говорещия и слушащия [Милрой 1992: 5—6].

Изучаването на лексикално-семантичната вариативност е ценно с това, че *разкрива самите механизми на лексикално-семантичните промени*. При това априорно се приема, че механизмите, които в миналото са довели до множество промени, са същите и могат да бъдат наблюдавани в съвременното функциониране на езика [Лабов 1989: 517].

Подход на свързване на вариативността в синхрония с измененията в диахрония срещахме например у А. А. Тараненко, който изследва развитието на езиковата семантика “не само на равнището на вече затвърдените в узуса на определен диахронен диапазон изменения”, но и на равнището на “постоянните колебания, измествания, иновации, постоянно “текучество”, т. е. в динамиката на езика... включвайки индивидуално-оказионалните образувания” [Тараненко 1989: 3].

3.1.3. За пълноценното използване на всички данни на лексикалната синхрония с цел определяне на тенденциите и типовете на семантичните промени Е. Суитсър предлага отчитането и на случаите на *прагматическа неопределеност* на думите в дадени контексти, като под прагматична неопределеност на думите разбира възможността за двусмисленото им тълкуване от страна на слушащия [Суитсър 1990: 10–11]. На нея се дължи отчасти и лексикално-семантичната вариативност в речта.

Самите причини за прагматическата неопределеност на думите, от една страна, са собствено езикови и могат да се търсят в спецификата на езика като система от единици, стремящи се към многозначност и от друга — в социо- и психолингвистичното разбиране за акта на комуникация. Според Дж. Халидей при общуване индивидите имат нагласата, че техният опит е споделен, т. е. “другите виждат нещата по същия начин”, и че съществуват определени принципи на организация на значенията и следователно на пресъздаване и допълване на изпуснатото (т.е. “това, което изпускаме, другите ще го допълнят”) [Халидей 1993: 60]. Тук може да се добави и констатираният от У. Лабов факт, че слушателите се обиждат, ако им се съобщава голямо количество информация [цит. по Димитрова 1993: 87].

Основанието да се говори за типологията на синхронното вариативно функциониране на лексикалната семантика и на лексикалната многозначност като представлящи типологията на диахронните семантични промени произтича от разбирането, че те се дължат на едни и същи причини, отнасящи се

както до условията за възникване на самите промени, така и обуславящи системния им характер.

Според Т. Бинон причината за промяната на значенията на думите се съдържа във факта, че “съществува елемент на прекъснатост между кодирането от страна на говорещия и декодирането от страна на слушащия” [Бинон 1986: 62], или както твърди още Хьонигсвалд, следвайки Леман, семантичните изменения — това са предимно “изкривявания, появяващи се при заимстването от един диалект в друг (а също и от един социолект в друг — Ж. К.), произтичащи от неправилното разбиране (misunderstanding)” [Хьонигсвалд 1970: 88]. Казано с други думи, причините за езиковата еволюция са в езиковата синхрония и те са едни и същи както за езиковите вариации, така и за станалите факт езикови промени.

Освен това, както беше посочено и по-горе, редица учени обясняват наличието на семантични закономерности в езика с причини от психологическо естество. Е. Суитсър също отбелязва, че причината за системността на лексикалната полисемия в синхрония и на семантичните промени в диахрония, която се проявява чрез фактите на регулярните метафорични и метонимични преноси, трябва да се търси в закономерностите на метафоричното и метонимичното структуриране на човешкото възприятие за света. То от своя страна е резултат от опита. Когнитивните и лингвистичните категории са изоморфни или казано с други думи, *когнитивният апарат е този, който структурира лексикалната семантика в синхрония и диахрония* [Суитсър 1990: 6—9]. Следователно изглеждащите на пръв поглед произволни факти на семантичната синхрония и диахрония не са напълно произволни, макар и да са обусловени често от екстралингвистични причини. В областта на семантичната еволюция на думата не всичко, което изглежда правдоподобно, е възможно, защото не всичко може да бъде продукт на човешкия перцептивен и когнитивен апарат.

3.1.4. Връзката синхрония — диахрония при семантичната реконструкция освен с вземането под внимание на синхронните парадигматични отношения между станалите езиков

факт значения на полисемантичната дума или между вариращите в речта okazjiонални и узуални значения, които бяха разгледани, а също и между свързаните парадигматично лексикални единици със сходна семантика от един и същ временен пласт, за което ще стане въпрос по-долу в т. 3.3., се проявява и при анализа на *синтагматичните структури*, които образуват езиковите знакови единици.

В. В. Иванов например разглежда дължината на реконструираната форма като повишаващ сигурността на етимологията критерий. Според него коренните реконструкции се характеризират с по-малка сигурност отколкото реконструкциите на цели словоформи. Най-сигурни са реконструкциите на текстовете: в много случаи древното словосъчетание по-късно се превръща в една дума — сложна или съдържаща граматикализиран елемент, който по-рано е бил самостоятелна дума [Иванов 1986: 66—67]. Г. А. Богатова също подчертава, че “първичните връзки на корена по-ярко се проявяват в производните думи” [Богатова 1980: 3]. При съобразяването с тази зависимост анализът на дадена производна дума може да стане източник за разкриване на “междинното звено” в смисловото развитие на мотивиращата я деетимологизирана непроизводна дума.

Към този аспект се отнася също отчитането на реализираните активни синтактични валентности на изследваната етимологично лексема в дадени синтагматични структури. Като изхожда от разбирането, че “значението” на лингвистичната форма се определя от цялата съвкупност на нейните употреби, нейната дистрибуция и произтичащите от тях типове връзки”, Е. Бенвенист подчертава необходимостта от изследване на контекстите, в които е регистрирана подложената на етимологичен анализ лексема [Бенвенист 1974: 332]. И. Немец също отбелязва, че валентният потенциал на лексемата, също както и нейната словообразователна структура се отнася към основните елементи на езиковото оформление на понятийното съдържание на лексикалното значение и затова в историческата лексикология тяхното изследване е от първостепенна важност [Немец 1986: 160].

От съществено значение за семантичната реконструкция е изследването и на фразеологичните единици. Съхраняването на думата в дадено устойчиво словосъчетание според Р. Будагов може да се разглежда като източник за разкриване на “междинното звено” в нейното смислово развитие [Будагов 1958: 85]. Известно е, че устойчивите словосъчетания — това са фразеологизирани свободни словосъчетания чрез пренос на значението им [Гак 1974: 59]. Затова буквалното им интерпретиране може да свидетелства за по-старите значения на съставящите ги лексеми. Значението на фразеологията за семантичната реконструкция се подчертава и от други езиковеди като В. Махек, В. Меркулова, Р. Екерт [Махек 1962: 83; Меркулова 1965б: 78; Екерт 1986: 240].

3.1.5. Непротивопоставянето между синхронния и диахронния семантичен анализ предполага също така съобразяването и с *универсалиите на дескриптивната семантика* при диахронното семантично изследване. Те се отнасят до *структурирането*, принципите на *категоризация* (определящи задължително назованото като проява на универсално перцептивното) и *терминологизация* (определящи това как възприетото е назовано) на семантичните полета.

Например по отношение на семантичното поле на цветовете обозначения на основата на съпоставително изследване на множество езици е констатирано, че езиците, различаващи един и същ брой цветове, кодират едни и същи цветове [Берлин и Кей — цит. по Ли 1992: 217] в съответствие със схемата:

бял		зелен					
	>	червен	>	>	син	>	кафяв
черен					жълт		

Тази универсалия се определя от невроанатомията на “цветовиждането” [Кей и Макдениъл — цит. по Ли 1992: 217].

Относно термините на народната биология се констатира класифицирането им в две категории: растения и животни, йерархичната организация в пет равнища на понятията и

водещата роля на третото равнище [Берлин, Бридлав, Рейвън 1973].

Изведени са универсалиите и на семантичното поле на соматичната лексика [Андерсън 1978]. Като универсалия на структурирането на това семантичното поле се посочва йерархичната му организация в пет (максимум шест) равнища и отношението на партонимия между денотатите от различни равнища, а като принцип на категоризацията — задължителното назоваване от всички езици на главата, очите, ушите, устата, носа, горните и долните крайници и др. и винаги като нещо различно (т. е. с лексеми, които не се намират в деривационни отношения помежду си). Прави се изводът, че това са части на тялото с най-голяма перцептивна “изпъкналост” (perceptual saliency⁹) [Андерсън 1978: 351—352]. Те се съотнасят с денотатите, които съответстват на названията от средното равнище в структурата на даденото семантично поле. При отчитането на случаите на полисемия (когато едно название се характеризира с повече от едно соматично значение) и случаите със соматични названия, намиращи се в деривационни отношения помежду си, е направен изводът, че визуално перцептивните свойства на денотатите, особено тези за форма (‘кръглост’ и ‘продълговатост’), се характеризират с най-голяма перцептивна “изпъкналост” [Андерсън 1978: 335, 353—364].

Като се има предвид, че това, което е универсално, т. е. всеобщо, е и най-древно [вж. Успенски 1987: 352—353], универсалното в структурирането, категоризацията и терминологизацията на дадено семантичното би могло да се взема под внимание при реконструкцията на всяка една от съставлящите го лексеми и особено на най-древните успоредно с данните на семантичния паралелизъм и другите езикови закономерности с цел повишаване *обективността* на етимологичното изследване.

Този подход може да се разглежда като проява на все по-категорично мотивираната в съвременната лингвистика необходимост от използване на данните на синхронната типология изобщо за целите на праезиковата реконструкция, където тя играе ролята на верифицираща инстанция, позволяваща да

се избере най-правдоподобната хипотеза [вж. например Якобсон 1963; Гамкрелидзе 1988; Комри 1993]. Във всеки синхронен разрез на еволюиращия език реконструираната лексикална подсистема трябва да бъде правдоподобна от гледна точка на структурата, числения си състав и вътрешната форма на недеетимологизираните названия.

Така например цитираната универсалия на семантичното поле на цветовете обозначения намери приложение при обясняване на развоя на системите на цветовете обозначения в различни езици (вж. например относно ранния гръцки език Мунумън 1994, където се цитират и други подобни изследвания). А изведените от Е. Андерсън универсалии са използвани при етимологичното изследване на българска соматична лексика, наследена от индоевропейската, балтославянската и праславянската епоха [Колева-Златева 1996в; 1997а; 1977г].

В етимологичните изследвания съобразяването с универсалиите на семантичните полета, от една страна, означава съобразяване с факторите на *устойчивостта* във функционирането на езика.

Както пише Е. Сепир, “езиците се намират в непрекъснат процес на изменение, но е напълно разумно да се предположи, че *най-дълго съхраняват именно това, което в тяхната структура е най-фундаментално* (курсивът мой — Ж. К.)” [Сепир 1993: 136]. М. М. Покровски отбелязва, че в езиковата еволюция се сблъскват две противоборстващи начала: “консервативно, изразяващо се в съхраняването на старите форми, и... революционно, водещо до образуването на нови” [Покровски 1959: 19]. Консервативното начало е свързано именно с езиковите универсалии. Езиковата система еволюира, варирайки в план на синхрония, но в определени граници, проявявайки определена устойчивост в съответствие със структурни особености, характеризиращи се като универсални.

Подходът на разглеждане на езиковата устойчивост (съпротива на промените) като база за изучаване на самите промени напоследък се утвърждава в социолингвистиката [вж. например Милрой 1992: 10—13]. Р. Якобсон също подчертава, че е важно диахронната лингвистика да съсредоточава внима-

нието си не само върху изменчивостта на езиковата система, но и върху нейните устойчиви, статични елементи [Якобсон 1973: 23].

От друга страна, съобразяването с универсалиите на семантичните полета в етимологичните изследвания е проява на *когнитивния подход* при семантичната реконструкция (вж. за повече подробности т. 5.2.1.). Универсалното е най-древно, защото е когнитивно най-просто. Затова съобразяването с универсалиите на семантичните полета означава съобразяване с възможностите на древния човешки перцептивен и когнитивен апарат.

Подходът на диференцирано изследване на лексикалните единици през призмата на универсалиите на семантичните полета, чрез съобразяване с факторите на тяхната устойчивост и динамика и с възможните за различните названия мотивиращи семантични признаци и номинационни типове все още не е станал широка практика в етимологичните изследвания. Ясно е обаче, че различните названия не се характеризират с еднаква устойчивост. По принцип те са подложени на действието на различни движещи сили, към които принадлежи и тенденцията към експресивност, но тяхната еволюция, включваща и изчезването им от системата на езика, се влияе и от факторите на тяхната устойчивост. Трябва да се има предвид, че устойчивостта на названията, която е условие за тяхната съхраненост от древни епохи, е зависима от перцептивната “изпъкналост” на назоваваните денотати, тъй като тя от своя страна е във връзка с универсалните принципи на категоризация на семантичното поле. При етимологичния анализ определянето на факторите на динамиката и устойчивостта на изследваното название има значение при изграждане на работната хипотеза за неговия древен или иновационен характер, особено когато съответствията в родствените езици не са сигурни.

Освен това би следвало да се очаква, че универсалните принципи на терминологизацията ще имат по-задължителен характер при названията на денотати с по-голяма перцептивна “изпъкналост” (за това ще стане въпрос и по-долу) [вж. илю-

стрирана тази зависимост върху материал от българската соматична лексика в Колева-Златева 1977а: 106—108; 95—103].

3.2. Източник за изучаване на семантичната типология може да бъде и *индивидуалната реч*. Това становище се основава на приемания априорно постулат, че “индивидуалните и социалните процеси в езика се подчиняват на едни и същи закономерности” [Успенски 1987: 352] и на разбирането за когнитивната обусловеност на закономерностите в лексикално-семантичната диахрония и синхрония (вж. по-горе т. 3.1.3.).

3.2.1. “Нищо не влиза в езика, без да е било изпитано в речта, и всички явления на еволюцията се коренят в сферата на индивидуалното” — отбелязва Сосюр [Сосюр 1992: 200]. Идеята за индивидуалния характер на езиковите изменения изобщо се съдържа и в основните постановки на неолингвистиката [вж. Бонфанте 1960: 291]. Тази идея се постулира и от много други лингвисти. Както подчертава Б. А. Серебреников, в това, че всяка езикова иновация в самото начало е дело на отделния индивид, няма нищо парадоксално [Серебреников 1977: 153]. Всички иновации в езика първоначално представляват грешки [Маковски 1977: 56; Милрой 1992: 3], “общоезиковите, колективните модели непрекъснато се преобразуват и видоизменят в рамките на индивидуалното използване” [Маковски 1976: 52]. Именно по този начин езикът се реализира като продукт на речта.

Индивидуалният характер на измененията се акцентира също и по отношение на лексиката. “Всяка дума първоначално възниква като оказионална употреба” — отбелязва Н. А. Лукянова [Лукянова 1980: 897]. И тъй като във всеки оказионализъм е заложена способността да стане нормативна (узуална) единица на езика, или, както казва още В. В. Виноградов, в индивидуалните речеве употреби “се крият смисловите възможности на думата” [Виноградов 1972: 23], наблюденията над различни *оказионални индивидуални употреби* в областта на лексиката са ценен източник за изучаване на типологията на номинацията и на механизма и типологията на семантичните промени. Този подход е в съответствие също така с непротивопоставянето между фактите на семантичната

вариативност в езиковата синхрония и семантичната еволюция в диахрония.

Така при реконструкцията на етимона на дадена лексема етимологът трябва да е наясно с неговия първоначално индивидуален характер. В. Пизани например отбелязва, че “езиковото явление отначало възниква в едно определено място у един индивид и едва по-късно става модел за езиковите образувания на другите индивиди и все повече се разпространява в пространството до достигане на определени предели”. Затова, конкретизирайки задачата на етимологичното изследване, която според него се състои в определянето на “формалния материал, който е използван от първия създател на думата и на понятието, което е искал да изрази с тази дума”, изхожда именно от разбирането за индивидуалния характер на езиковите новообразувания [Пизани 1956: 70, 77]. Твърде необоснована е критиката на Ю. В. Откупщиков, който, без да привежда доказателства, се изказва против индивидуалистичния момент в цитираното мнение на В. Пизани [Откупщиков 1967: 193]. В етимологичното изследване съобразяването с индивидуалния характер на езиковите образувания ще играе мотивираща роля по отношение на привеждането на доказателствен материал от индивидуалната реч.

Ако общественият фактор е определящ по отношение на утвърждаването на дадено казионно лексикално новообразуване, то самото създаване на това образувание има безспорно индивидуален характер. Индивидуалното вариране в речта е универсална тенденция, социализирана проява на която са диалектите [Сепир 1993: 217].

Ясно е, че индивидът, в един акт на словотворчество ще използва социално затвърдените модели и типове, т. е. социалното ще се прояви чрез индивидуалното, но то е и негов продукт. Това означава, че *в индивидуалните речеви употреби регулярността в семантичните промени и в номинационния акт е съпоставима с общоезиковата*. Следователно в типологическо отношение тя може да бъде индикатор за станалите факт на общонародния език промени.

За такава съпоставимост свидетелстват и психолингвистичните експерименти, които според В. Г. Гак потвърждават универсалността на семантичните трансформации [Гак 1971: 85]. Подход на изследване на индивидуалните речеви употреби, в това число и чрез психолингвистични експерименти, във връзка със семантичната реконструкция среща например у В. Бланар [Бланар 1984: 86—92]. Ш. Бали също подчертава значението на експерименталното изследване на езиковите грешки, чиято проява са и неологизмите, за разкриване на самата природа на езика [Бали 1955: 35].

Идеята, че съществуват типологически паралели между индивидуалните преносни употреби в речта на писатели или въобще у говорещите и тези, които са станали езиков факт, се изказва и от Л. Булаховски [Булаховски 1953: 164]. Несъмнено систематизирането на различни ocasionални лексикално-семантични речеви употреби, в това число и грешки, може да се използва като база от данни на семантични паралели, които биха могли да се привеждат като свидетелство за възможните семантични промени в етимологията.

В етимологичното изследване трябва да се има предвид и фактът, че много от съвременните лексеми в езика са резултат от фонетични, формални и семантични изкривявания и грешки, възникнали при преписването и превеждането на древните писмени паметници поради небрежността или неграмотността на преписвачите [Маковски 1977: 57]. При тях степента на регулярност е много по-малка от общоезиковата, тъй като в някои от случаите грешките не са на езиковото съзнание, на когнитивния апарат, а на ръката.

3.2.2. Както беше вече посочено и по-горе, интересни наблюдения при изучаването на закономерностите и механизмите на еволюцията на лексикалната семантика могат да се извършат и на основата на *индивидуалните процеси на "придобиване"* (child language acquisition) и *загуба на езика* (language loss), които по отношение на езиковата еволюция се разглеждат като микроеволюционни процеси.

Този подход намери мотивировка в трудовете на Р. Якобсон, според когото "е очевидно наличието на твърде

тясна взаимовръзка между проблемите на функциониране на езика в норма, усвояването на езика от децата и проблемите на разпадането на езиковата способност, което се илюстрира с различните типове афазия” [Якобсон 1885: 287]. По такъв начин лесно постижимите поради своята конкретност наблюдения над закономерностите и особеностите на детската реч и афазията могат да бъдат използвани ката потвърждение или опровержение на определени хипотези относно закономерностите и особеностите на абстрактната езикова система в динамика.

Този тип изследвания засягат обаче предимно фонологията и граматиката [Вж. например: Якобсон 1985: 105—115; Гивон 1979: 107; Смит, Уилсън 1990: 208—229, където на основата на наблюдения в усвояването на звуковете и на определени синтактични конструкции се правят изводи относно езиковата еволюция]. Това намира паралел в по-добрата работеност на въпросите за еволюцията на езиковата форма за разлика от въпроса за еволюцията на лексикалната семантика.

Ако онтогенезата по отношение на филогенезата представлява микроеволюционен процес, то следва да очакваме, че детското езиково развитие в определена степен ще отразява също така закономерностите и механизмите на семантичната еволюция.

И непретенциозният анализ показва, че индивидуалните детски семантични промени, колкото многообразни и случайни да са те, са съпоставими с многообразните и също така до голяма степен случайни семантични промени в езиковата еволюция — между тях могат да бъдат открити типологически паралели с по-общ или по-частен характер [вж. примери в Колева-Златева 1996а]. Описването и систематизирането на голямо количество детски речеви употреби с отклоняваща се от нормативната семантика би могло да хвърли светлина върху семантичната типология въобще и което е изключително ценно — върху *механизмите* на самите промени. Освен това паралелите с лексикално-семантичните промени в детската реч

могат да бъдат особено ценни за необходимия при семантичната реконструкция когнитивен подход (вж. т. 5.2.1.).

3.3. От признаването на системния характер на лексикално-семантичната еволюция, което представлява методологичен принцип, и от непротивопоставянето между езиковата синхрония и диахрония произтича също така изискването за прилагане на *системен подход* в диахронните семантични изследвания. Този подход мнозина наричат "*групова реконструкция*", противопоставяйки я на "атомистичната".

Едно семантично решение се признава като по-убедително, "ако съответният архетип не е изолирано явление, а се вписва в по-широкия системен контекст на понятийно свързаните единици" [Климов 1985: 17], или, както пише М. М. Покровски, "историята на значенията на една дума за нас ще е разбираема, само ако изучаваме думата в нейната връзка с други думи... принадлежащи към един и същ кръг представи" [Покровски 1959: 75].

Системният подход в диахронните семантични изследвания, също както и неговото прилагане към езиковите явления изобщо, е свързан с "търсенето на причините за тези явления в системата на дадения език" [Курилович 1962: 31]. И макар че не се оспорва, той не е станал практика в етимологичните изследвания¹⁰. Както основателно подчертава Фр. Славски, една от честите грешки в етимологичните речници е именно "откъсването на изследваната дума от системата на конкретния език, търсенето на всяка цена на индоевропейска етимология" [Славски 1962: 86].

В диахронните семантични изследвания по метода на "груповата реконструкция" се оформят два съществено различни подхода: от една страна изследванията на лексиката се извършват в рамките на *системообразуващите единства на лексикалното равнище*: лексикално-семантичната група, синонимния ред, семантичната микросистема, антонимните и деривационните редове и, от друга — по *тематични групи*¹¹.

3.3.1. Основанията за структурния подход, който се прилага при диахронното изследване на *системообразуващите единства на лексикалното равнище*, се коренят в разбирането,

че “всяка нова дума възниква в пресечната точка на редица системи... и ако само по една дума е безкрайно трудно да се направи заключение за породилите я системи, то ако се имат предвид няколко свързани една с друга думи, да се направи такова заключение е значително по-просто, защото възможността за многозначна интерпретация рязко се съкращава, а контролните средства за проверка на истинността на дадената етимология нарастват” [Топоров 1952: 52—53]. В промяната на лексикалната семантика рефлексират парадигматичните и синтагматичните свойства на лексемата, тя изменя значението си не изолирано, а под влияние на съседните лексеми в парадигмата и синтагмата [Бородина, Гак 1979: 93]. Лексемата се подчинява на законите на системата, която от своя страна също реагира на поведението на лексемата [Мутафчиев 1962: 532; Ивашина 1975: 181].

В. Мартинов посочва, че “изменението в семантиката на дадена лексема... предизвиква своеобразна верижна реакция в значението на определено количество семантично близки лексеми” и подчертава като необходимо етимологичното анализиране на лексиката в рамките на семантични микросистеми, включващи минимум две лексеми, противопоставени по един семантичен признак [Мартинов 1971: 11—12]. Така разбираана, микросистемата лежи в различни временни плоскости и се характеризира с многомерност. Такъв подход прилага и Н. В. Ивашина при изследване на праславянската терминология за обозначаване на времето [Ивашина 1975: 182—186].

Един от първите древна лексика изследва като система Е. Бенвенист в работата си върху индоевропейските социални термини, при което показва “как езиците преустройват своите системи от противопоставяния и обновяват семантичния си апарат” [Бенвенист 1974: 352].

При този тип диахронни семантични изследвания е възможно прилагането на изследователския апарат от разработените в дескриптивната семантика термини и методи, които се основават на разбирането за системно-структурната организация на лексикалното равнище на езика. Така например словашкият лингвист В. Бланар, изследвайки семантичните изме-

нения в рамките на лексикално-семантичната група, съчетава системния подход (чрез прилагане на методите на компонентния и дистрибутивния анализ) с пространствения и временния фактор [Бланар 1984]. Така системата се разглежда в пространството и времето, а лексикалното значение се представя като исторически възникнала йерархически организирана структура от семантични признаци. Метода на компонентния анализ в диахронното изследване на лексикалната семантика прилагат също така Н. И. Толстой, И. Немец [вж. например Толстой 1968: 349—452; И. Немец 1980].

Неговото прилагане не се приема безрезервно от всички етимолози. О. Н. Трубачов например се изказва скептично относно разложимостта на лексикалното значение на семантични компоненти при изследването му в диахрония [Трубачов 1976: 158—162; 1988: 208] и предпочита формулирания от Н. Д. Шмельов “принцип на дифузност на значенията на многозначната дума” [Шмельов 1973: 95]. Него счита за приложим при древните семантични реконструкции. При такъв подход значението се разглежда като цяло и се набляга на “постепенността, на “градуалността” на изменение на цялото значение” [Трубачов 1980: 8]. И други лингвисти посочват, че дифузността на лексикалното значение в езиковата диахрония може да доведе до полисемантичност [вж. например Черемисина 1989: 15]. Дифузността е присъщо свойство на лексикалната семантика и в ранните детски речеви употреби [Сорокин 1979: 173]. Този факт подкрепя приложимостта на идеята за дифузността на лексикалната семантика при реконструкцията на древни лексеми.

3.3.2. Към базираните на системния характер на лексиката диахронни изследвания могат да бъдат причислени и изследванията на думи, *групирани по словообразователен признак*, каквито най-общо са изследванията по историческо словообразуване.

Значението на историческото словообразуване за семантичната реконструкция, респективно за етимологията, се подчертава от редица автори, като се посочва, че словообразователният анализ е един от аспектите на етимологичното

изследване [Славски 1962: 86; Каралюнас 1972: 8; Семерени 1976: 3—4, 9; Климов 1985: 17; Варбот 1984: 3]. В. Дорошевски отбелязва даже, че “етимологията не е нищо друго освен историческо словообразуване” [Дорошевски 1962: 101]. Тъй като думата е единица със словообразователна структура, в етимологичното изследване тя трябва задължително да бъде поставена в определен словообразователен ред и това според Н. М. Шански следва да бъде “основно правило на етимологичния анализ” [Шански 1959: 39—40]. Фр. Славски, характеризирайки отношението между етимологичния и словообразователния анализ, посочва, че “основният въпрос на етимологичния анализ по същество не се различава от въпросите, които изникват при словообразователния анализ на новите продуктивни деривати... и в единия и в другия случай следва да се изясни непосредствената произвеждаща основа, словообразователният формант, неговата функция и развитието на значението на деривата” [Славски 1967: 55]. Ю. В. Откупщиков отбелязва, че словообразователният принцип често служи не само като средство за проверката на правилността на етимологията, но и като изходен пункт, който може да насочи изследвача по верен път и че е важно отчитането на последователността на словообразователните процеси [Откупщиков 1967: 197]. Както подчертава Фр. Славски обаче, една от трудните задачи на етимологичното изследване е именно “отхвърлянето на новите словообразователни наслоявания” [Славски 1974: 6].

Тясно свързан със словообразователния анализ в диакронното изследване на лексиката е морфологичният анализ, предполагащ определянето на фонологичните редувания и на тяхната значимост в различните структурни модели [Варбот 1984: 7].

В практиката на етимологичните изследвания се подчертава също така и необходимостта от изследване на вариативността в словообразователната структура на лексемите чрез изследване на вариативността на суфиксите в еднокоренните лексеми с тждествено словообразователно значение, при което вариативността като показател за древната членимост

на лексемите служи като отправна точка при търсене на произвеждащата основа и първичната мотивираност на изначалната форма [Варбот 1976: 33].

Към отчитащите словообразователната структура на думата изследвания може да бъде отнесена теорията на Гиро за “морфосемантичните” полета, според която лексемите се групират на основата на общността на семантиката и морфемния си състав [цит. по: Топоров 1960: 53; вж. също Павел 1983: 127; Варбот 1995: 61].

Подобен подход обосновава също така Р. М. Цейтлин в историческото изследване на лексиката, като предлага изследването на лексиката да се извършва по лексикално-семантични групи на основата на “минималния семантичен значим елемент — морфемата”. При това анализът на морфемните лексикално-семантични групи служи за разкриване на “дълбинните връзки между думите в цялото пространство на лексикалната система на езика на изучаваната епоха”. Така всяка дума се разглежда в рамките на няколко лексикално-семантични групи, които взаимодействат помежду си, в резултат на което определени думи се архаизират или променят своите значения. Именно това взаимодействие на лексикалните микросистеми се разглежда като формиращо лексикалната система на даден език в определена историческа епоха [Цейтлин 1994: 159—160].

Вместо термина “морфо-семантично поле” Ж. Ж. Варбот предлага термина “формално-семантична сфера”, което мотивира с това, че при такъв тип изследвания е необходимо отчитането не само на словообразователно-етимологичните отношения на изследваната лексема с други лексеми, но също и на отношенията и на синонимия, антонимия, в това число и на паронимите и омонимите, тъй като са известни случаи на сливане на етимологични гнезда, континуанти на омонимични или паронимични корени [Варбот 1995: 61—62].

3.3.3. Сред етимологичните изследвания са разпространени също изследванията по *тематични групи* (или “семантични полета” по терминологията на Трир). Те представляват обединения от думи, които макар и да са свързани по смисъл като членящи без остатък дадено семантично поле,

съответстващо на определено понятийно поле, основанието за обединяването им е общността на екстралингвистичните реалии, които определят това понятийно поле.

Поради обусловеността си от обективната действителност тематичните групи са лишени от системност в собствено езиковия смисъл — факт, който се подчертава от редица езиковеди [Будагов 1963: 23; Филин 1982: 231]. Именно поради това някои лингвисти изцяло отричат целесъобразността на диахронните семантични изследвания по тематични групи [вж. например Никонов 1963: 217]. Други като недостатък на тези изследвания посочват невъзможността да бъде обхванат целият лексикален състав на езика, макар и да признават в редица случаи тяхната висока информативност при решаването на конкретни задачи [Цейтлин 1994: 159].

Съществуват и мнения, които не противопоставят рязко тематичните групи на системообразуващите единства на лексикалното равнище [Шмельов 1973: 103—107; Плотников 1983: 190—192]. Според Н. Д. Шмельов в рамките на една тематична група могат да съществуват и собствено езикови обединения от думи [Шмельов 1977: 186], а “много тематични групи при по-подробно разглеждане се оказват лексикално-семантични групи” [Шмельов 1973: 103].

Тематичната група (семантично поле) притежава други признаци на системност, които мотивират целесъобразността на изследванията по тематични групи в етимологията. Такива признаци са:

- съществуването на *специфични закономерности в начина за номинация и словообразуване*, което се подчертава от редица езиковеди [Меркулова 1965б: 72; Билсон 1980: 4; Павел 1983: 94; Сетаров 1988: 3; Вендина 1996: 40; у Е. Андерсън те се наричат принципи на терминологизацията: Андерсън 1978: 336];

- наличието на *особени синтагматични и деривационни връзки* [Шмельов 1973: 104];

- а също и наличието на *универсалии* относно *структурата и принципите на категоризация и терминологизация* на семантичното поле, за които стана въпрос и по-горе [вж. Андерсън 1978].

Така например на основата на анализа на номинацията в групата на зоологическата терминология в индоевропейските и алтайските езици Д. С. Сетаров подлага на критика разпространеното мнение, че мотивиращият признак на названието е случаен (вж. това мнение например у Б. А. Серебренников [Серебренников 1977: 167]) [Сетаров 1988: 3]. И други лингвисти достигат до изводи, че съществува обусловеност на типа мотивираност от назоваваната реалия. Такава зависимост отбелязват например О. Ермакова и Е. Земская, когато разглеждат мотивираността на думите в синхронен план [Ермакова, Земская 1985: 522]. Именно затова по отношение на изучаването на мотивиращите признаци в рамките на тематичната група В. К. Павел формулира извода, че при етимологизацията на много названия “познаването на тенденциите за мотивация, присъщи на семантично свързаните групи названия, понякога е не по-малко важно от познаването на фонетичните закони” [Павел 1983: 121].

Също така, както беше вече посочено, съобразяването с универсалиите относно структурата, принципите на категоризация и терминологизация на семантичното поле при диахронното изследване на всяка една от съставлящите го лексеми ще повишава обективността на изказаната хипотеза, тъй като изхожда от общите представи за това как езиковото съзнание категоризира перцептивната информация и организира своя концептуален апарат. Това е проява и на когнитивния подход в етимологията.

Върху материал от областта на соматичната лексика е открита връзката между перцептивната “изпъкналост” на назовавания денотат, мястото на неговото название в структурата на семантично поле, от една страна, и възможния за него тип номинация и мотивиращ семантичен признак — от друга [Колева-Златева 1997а: 99—103]. Това е илюстрирано върху примери на недеетимологизирани соматични названия и приложено като теоретична постановка при етимологичното изследване на деетимологизирани названия от същото семантично поле. Този извод подкрепя становището, оспорващо мнението, че мотивиращият признак (и типа номинация) е случаен,

и го уточнява не само с установяването на неговата зависимост от типа на назоваваната реалия, от принадлежността на названието към дадено семантично поле, а и от заеманото място в структурата на това семантично поле.

Трябва да се отбележи, че при етимологичните изследвания в рамките на тематичната група не могат да се поставят изисквания за задължително всеобхватното изследване на всички принадлежащи към дадената група названия, каквото изискване съществува относно изследванията по лексикално-семантични групи, тъй като това не би се отразило на обективността на самото изследване. Това, че между думите от една тематична група не съществува взаимообусловеност, се проявява и в относителната свобода на тяхното семантично развитие. Както отбелязва Шмельов, “ако една от думите в тематичната група с течение на времето се смени с друга, то тази замяна не води до изменения в значенията и стилистичната окраска на другите думи от същата група” [Шмельов 1977: 186]. Етимологичното изследване в рамките на тематичната група (семантичното поле) е проява на системния подход, защото при изследването на всяко едно от съставлящите я названия се вземат под внимание характерните за групата като цяло закономерности в областта на номинацията и семантичното развитие.

Това какъв подход ще бъде избран в етимологичното изследване — в рамките на системообразуващите единства на лексикалното равнище на езика или по тематични групи — и във връзка с това, дали ще се прилагат методите на компонентния и дистрибутивния анализ или те ще се окажат неподходящи, зависи от изследвания езиков материал. Конкретната лексика трудно се групира в лексикално-семантични групи, докато за абстрактната лексика те са психологическа реалност. Комплексното прилагане на семасиологичния и ономазиологичния подход на отбиране, ограничаване и изследване на лексиката е необходимо условие на анализа. На основата на семасиологичния подход например Н. И. Толстой разработва методика за определяне на границите на микрополето чрез

изследване на семантичната амплитуда на колебание на опорната лексема [Толстой 1966: 26—30].

3.4. Друг източник на семантичната реконструкция в етимологичните изследвания са *диалектите* и *родствените езици*.

Важността на данните на лингвогеографията за диахронните лексикално-семантични изследвания се подчертава от редица езиковеди [Трубачов 1959: 16; Бородина, Гак 1979: 26—29; Клепикова 1986: 79; Откупщиков 1986: 191—197; Чумакова 1986: 216—224]. Р. И. Аванесов отбелязва, че “историята на езика е невъзможна без данните на диалектологията” [Аванесов 1963: 316]. Разпространяването на принципите на лингвистичната география върху сравнително-историческите изследвания е постижение преди всичко на италианските лингвисти, които разработиха основните понятия в тази област. Необходимостта от прилагане на този “допълнителен критерий” се смята “толкова по-висока, колкото по-откъслечен е самият материал и колкото по-сложни са изводите на самото изследване” [Трубачов 1959: 18, 33].

3.4.1. От една страна, данните на лингвистичната география в съчетание с типологическия критерий са ценни за диахронните изследвания на лексикалната семантика, защото представят диахронията в синхронна форма. По думите на Н. И. Толстой те представляват “разгърната в пространството диахрония” [Толстой 1968: 342]. П р о с т р а н с т в е н а т а проекция (и съотношение) на явленията на езиковата система (в това число и на лексикално-семантичните микросистеми) в известна степен може да се разглежда като аналог на в р е м е н н а т а последователност на етапите на развитие на изследваната система [Клепикова 1986: 79].

Разбирането за интерпретацията на формално-семантичната вариативност на лексемата в пространството като факт на езиковата диахрония и поради това като източник за нейното изучаване се съдържа и в идеята на Р. А. Будагов, че разглеждането на изследваната дума във връзките ѝ със съответните думи от други родствени езици е ценен източник за разкриване на “междинното звено” в нейното смислово разви-

тие [Будагов 1958: 85]. При това обаче, както предупреждава М. М. Маковски, констатацията на различно съдържание на една и съща форма не бива да се разглежда като доказателство за причинна и/или временна връзка именно между дадените значения в определена последователност [Маковски 1980: 15]. Прилагането и на данните на семантичната типология в случая ще играе решаваща роля и е важно всички съществуващи при пространственото изследване на езиковия материал значения да са изводими от предполагаемото първоначално значение, ако не се доказват отношения на омонимия между някои от тях.

3.4.2. От друга страна, данните на народните говори са надежден източник за изучаване на механизма и средствата на езиковата номинация. Тя от своя страна е свързана с една от задачите на етимологичното изследване, отнасяща се до реконструкцията на акта на раждане на думата. “Народните говори са живата лаборатория на езика, където всичко протича по най-естествен начин” [Павел 1983: 30]. Индивидуалната диалектна реч дава богат материал за теорията на номинацията, за спонтанните процеси на знакообразуването и условията за социализация на знака. В нея намира естествена проява и действието на всички по-общи и по-конкретни езикови и в частност семантични закономерности.

3.4.3. На основата на ареалния критерий се правят изводи относно архаичния или иновационния характер на дадена лексема.

Общоизвестни са опитите на неолингвистиката да открие зависимост между относителната хронология на езиковите явления и географското отражение на тяхната история. Така например М. Бартоли установява цяла йерархия от зависимости (които смята повече за вероятни отколкото за абсолютни) между географията и хронологията на езиковите елементи (относно съхраняването на архаизмите и появата на иновации), а именно: архаизмите се съхраняват обикновено а) в по-изолирани области, б) в периферийни области, в) в по-обширни области, г) в по-нови (според колонизацията) области;

изчезналото езиково явление като правило е по-старо от замененото го (това не е географски фактор) [цит. по Конова 1979: 65].

Трябва да се има предвид обаче, че ако “разкъсаността” на ареала за лексемите е критерий за тяхната архаичност, то по отношение на лексикално-семантичните варианти, резултат от вторична номинация, този критерий е малко надежден [Цихун 1986: 213]. По принцип съвпаденията в значенията на една и съща форма в различни езици и диалекти могат да се дължат и на независимо семантично развитие или да са резултат от действието на семантичната аналогия. *Родството на значенията е трудно доказуемо.* Родство се установява само относно езиковата форма при семантично тъждество или при доказуема изводимост на изразяваните от нея значения от едно и също значение чрез метода на семантичната типология.

Без фактите на лингвистичната география не може да бъде решен и проблемът за заимстванията [вж. Меркулова 1979: 89].

3.4.4. Данните на лингвистичната география дават основание в етимологичните изследвания да се прилага и формулираният от О. Семерени критерий, който гласи, че “ако наличието на дадена дума в индоевропейския праезик се гарантира от нейната представеност в голяма част от езиците и особено в тяхната периферия, нейното (предполагаемо) отсъствие в определен език подлежи на обясняване” [Семерени 1976: 15].

3.4.5. На основата на диалектните данни могат да се правят интересни наблюдения и от друго естество.

Например при наблюденията с ономазиологична насоченост картината на названията на определен денотат в даден диалектен континуум в контекста на данните и на близкородствените езици може да се разглежда като *модел на тяхната пространствена характеристика*, валидна и за други епохи. Така могат да се правят изводи относно тяхната *устойчивост* или *динамика*, проявяваща се чрез разнообразието им. Това от своя страна е важно за определяне на движещите сили на тяхната еволюция.

Причина за динамиката на названията, както беше посочено по-горе (в т.2.1.2.), може да бъде тенденцията към експресивност, изразителност, а също така могат да съществуват и причини от табуистичен характер. Съществуващото разнообразие сред названията за един и същ денотат в пространствен аспект е сигнал за техния първоначален експресивен характер или за действието на определени табуистични забрани от културно или религиозно естество. Винаги трябва да се има предвид, че създаването на ново название за вече назован денотат не е случаен факт и има своята закономерна причина, която трябва да бъде открита. Откриването на причината ще има насочващ характер към определяне на типа номинация и на мотивиращия признак на изследваното название [вж. илюстрация на този подход в: Колева-Златева 1997а: 89—94; 1997б].

Разнообразие може да се констатира и в съществуването на дадена лексема в различни фонетични и словообразователни диалектни варианти. Както отбелязва В. Махек, това “обикновено е свидетелство за нейния експресивния характер” и формално се проявява чрез фонетична и морфологична нерегулярност [Махек 1968: 83; Вж. приложено това правило като изходна теоретична постановка в Колева-Златева 1996б].

На основата на диалектен материал, извлечен от съществуващите диалектни справочници, в много случаи е невъзможно прилагането на структурен подход при изследване на лексикалната семантика, защото повечето диалектни справочници са диференциални и представят само диалектните думи и лексикално-семантични варианти, които се различават от книжовните. Както посочва П. Ф. Филин обаче, за езиковото съзнание на носителите на говорите диалектни думи не съществуват — те влизат в системни отношения с книжовните думи [Филин 1961: 32; вж. същата позиция и в Бояджиев 1979: 128], което мотивира необходимостта от съобразяване с данните и на книжовния език при прилагането на системен подход на изследване на диалектен материал. Често това е трудно постижима задача.

* * *

Разгледаните източници на семантичната реконструкция (на откриване на типологията на семантичните промени и на номинацията) — езиковата синхрония с нейния парадигматичен и синтагматичен аспект, сферата на индивидуалните речеви употреби като образци на семантичните промени и номинации, груповата реконструкция в рамките на системобразуващите единства на езика и по тематични групи като обективизиращо хипотезата средство, пространствените данни за разпространеността и вариативността на лексикалните единици — частично се пресичат и поради това не представляват логически единна система. Така например връзката синхрония — диахрония като източник за наблюдения и изводи в диахронното семантично изследване намира проява и в груповата реконструкция, и при изследването на индивидуалните оказинални употреби.

Това кои източници ще бъдат използвани при решаването на дадена конкретна етимологична задача зависи преди всичко от изследвания материал. За всеки конкретен случай е важно максималното използване на всички възможни източници на семантичната реконструкция с цел постигане на максимална обективност на формулираната хипотеза.

4. На основата на казаното дотук може да се направи **обобщението**, че методът на семантичната реконструкция — това е метод, който условно може да бъде наречен метод на историко-семасиологичната типология или което е същото — *метод на семантичната типология*¹², тъй като типологията на еволюцията на семантиката в диахрония е производна на семантичната типологията в синхрония.

Този метод има за теоретична база разбирането за наличие на определени закономерности, тенденции, регулярности (под формата на семантични паралели) в лексикално-се-

мантичната диахрония и като крайна цел предполага откриването на тези закономерности, тенденции, регулярности и съобразяването с тях в конкретното изследване.

В този смисъл историко-семасиологичната типология, подобно на типологията въобще, която има за обект на изследване структурата на езика [вж. Якобсон 1963: 101], засяга семантичната структура на лексиката, включваща парадигматичните отношения както в рамките на семантиката на многозначната дума, така и в междулуксемните отношения. В диахронен аспект тя се проявява чрез диахронните семантични универсалии с по-общ характер и чрез случаите на паралелно семантично развитие.

Неразбираемо например е твърдението на А. А. Белецки, че лексикалната семантика в диахрония следва да се изучава чрез сравнително-историческия метод [Белецки 1955: 18]. Сравнително-историческият метод има за обект на изследване материалното тъждество в рамките на морфемата [Бернщейн 1961: 17–24].

В диахронното изследване на лексикалната семантика, каквото е и етимологичното, поради двустранния характер на лексиката е необходимо *комплексното прилагане* както на *сравнително-историческия метод*, изследващ формата, предполагащ съобразяването с фонетичните закони, морфологичните изменения и морфонологичните редувания, така и на *метода на семантичната типология* относно съдържателната страна. Игнорирането на единия от тях води до субективизъм и неточност в реконструкцията.

В зависимост от конкретния материал и източниците на изследване, които е възможно да бъдат привлечени, в етимологията могат да намерят приложение и такива *методи със спомагателен характер* като *методът на лингвогеографията*, *методите на компонентния и дистрибутивния анализ*.

Що се отнася до сравнително-историческия метод, трябва да се подчертае, че негов недостатък е реконструкцията на праезиковите форми като единни, характерни за праезик, неразчленен в диалектно отношение, тъй като негова цел е

откриването на най-общото чрез сравняване на различните форми [вж. Журавльов 1968: 173]. Ясно е обаче, че разпространеният на значителна територия език не може да няма диалектни различия, а както е известно, съществуват и не малко случаи на заимстване от един диалект в друг. Поради това реконструиранияте праформи винаги следва да се възприемат като идеализирани образци на дадено древно състояние и като удобни отправни точки, които не би следвало да се абсолютизират.

Освен това, както показват данните на диахронната социолингвистика, редно е да се предполага, че фонетичните изменения имат градуален характер, че не обхващат едновременно цялата лексика и не са без изключения [вж. например Коутс 1987: 185 и сл.; Макмахон 1995: 50—56, където са цитирани и др. автори по този въпрос]. Или както пише Р. Лас, “колкото по-рано улавяме промяната (звуковата — бел. моя: Ж. К.), толкова “по-нерегулярни” изглеждат нейните рефлексии. Институционализацията на промяната, както и на всичко друго, изисква време” [Лас 1993: 179].

5. Както беше вече споменато, един от пътищата за преодоляване на изоставането на етимологията от другите области на съвременната лингвистика е прилагането на постиженията на *deskриптивната семантика* в нейната теорията и практиката.

5.1. Един от аспектите в тази насока е *използването на разработените в синхронната (deskриптивната) семантика понятия*, за което стана въпрос и по-горе, при диахронните семантични изследвания в рамките на системообразуващите единства на лексикалната система.

Важността на синхронната семантика за етимологията се подчертава от редица езиковеди. В една своя статия от 1952 г. М. Н. Петерсон посочва “недостатъчната теоретична разработеност на семантиката” като “едно от най-големите препятствия на етимологичното изследване” [Петерсон 1952: 73].

Днес, когато синхронната семантика бележи немалък напредък, едва ли може да се каже, че етимологията е особено обогатена от постиженията на семантика — факт, за който свидетелстват и най-новите етимологични речници. Показателна в това отношение е статията на О. Н. Трубачов, посветена на този проблем [Трубачов 1976]. Освен че подчертава важността на семантиката за етимологията и прави обзор на малкото теоретични разработки по този проблем, видният етимолог в общи линии се изказва твърде отрицателно относно разработените в синхронната семантика идеи и понятия като “изоморфизъм между плана на изразяване и плана на съдържание”, “семантичен инвариант (семема)”, “диференциален признак”, “семантичен метаезик”. В друга своя статия, критикувайки метода на компонентния анализ и извежданите чрез него “диференциални признаци”, О. Н. Трубачов прави това, без да взема под внимание използваните при неговото прилагане парадигматични и синтагматични критерии, а квалифицира неоснователно семантичните признаци като базиращи се изцяло на индивидуалните асоциации и интуиция [Трубачов 1980: 13].

Пълното отричане на семантичните компоненти може би е толкова вредно, колкото и неотстъпният стремеж значението на всяка дума да се представя като набор от семи. Явно конкретният анализиран материал ще е този, който ще определя дали е подходящо в диахронното изследване да се прилага методът на компонентния анализ, изхождащ от сосюровското разбиране, че това, което различава една единица от другите единици на системата, я отъждествява със самата себе си, защото това ще предполага изследването на лексемата в рамките на лексикално-семантичната група и ще изисква и наличието на сведения за цялата група в диахрония без остатък. Несъобразяването дори само с една лексема ще води до неточност в определянето на семантиката на останалите лексеми.

От друга страна, идеята за “дифузността” на реконструираната лексикална семантика, за която вече стана въпрос, ще е подходяща, когато липсва възможност за структурен под-

ход при възстановяване на първоначалното значение на лексемата, особено при реконструкцията на древни лексеми. Както посочва Н. В. Черемисина, на идеята за “дифузността” на семантиката не противоречи и разбирането за “движение на езиковото мислене от неопределеност към определеност”, закономерност, която може да бъде наблюдавана не само във филогенезата, но и в онтогенезата и се проявява като “еволуция на словесното значение от абстрактно-дифузно (или може би в случая е по-удачно да се говори за неопределено-дифузно — бел. моя: Ж. К.) към конкретно” [Черемисина 1989: 14–15].

Пренебрежението към идеята за използване на семантичен метаезик снижава достойнствата и на най-добрия етимологичен речник. Свободното тълкуване на сравняваните етимологично свързани лексеми от родствени езици затруднява пълноценното използване на представената в речника информация: срв. например представянето на значенията в ЭССЯ на бълг. *коса* ‘волосы (на голове у человека)’ и рус. диал. *коса* ‘волосы мужские и женские’ [ЭССЯ, XI: 131] или на чеш. *lytko* ‘мягкая задняя часть голени’, словаш. *lytko* ‘икра ноги’, укр. *икра* ‘икра ноги человека’ [ЭССЯ, XVII: 23]. От така представените значения не е възможно да се направи извод за тяхното тъждество или различие. Неизползването на метаезик при експлициране на значенията на думите е недостатък на етимологичните речници като цяло, което навярно е свързано с неразработеността на въпроса за семантичната реконструкция и с подценяването на неговата важност. Непрецизното отношение към тълкуването на значенията на думите е характерно и за повечето диалектни речници. То затруднява пълноценното използване на регистрирания в тях лексикален материал за целите на семантичната реконструкция.

5.2. Значението на съвременната дескриптивна семантика за етимологията се проявява и в използването в етимологичното изследване на подходяща концепция за лексикалното значение, каквито в съвременната дескриптивната семантика са разработени много.

Семантичната реконструкция се нуждае от такава концепция за лексикалното значение, която да съответства както

на синхронните представа за психическата реалност на лексикалното значение, отчитаща неговия структурен характер, определящ се от системната съотнесеност (противопоставяния) на думите в процеса на тяхната употреба [вж. за структурата на лексикалното значение като психологическа реалност например Леонтиев 1971: 11; Брудни 1971: 26—27; Слобин 1976: 126—134], а така също да е приложима при реконструкцията на древни лексеми и при разглеждането на лексикалното значение в динамика.

Популярният в етимологията метод на семантичните паралели например не предлага критерии за определяне на точната посока на семантичен развой. Ако две лексикални значения се асоциират с една и съща форма и са известни случаи на повторимост на това асоцииране, това може да свидетелства само за факта, че тези значения са изводими едно от друго (или от трето значение), че между тях съществува историческа връзка. Точното изясняване на посоката на семантичния развой обаче, ако няма недвусмислени паралели от писмено засвидетелстваната езикова история или от обозримата за изследвача синхрония, се нуждае от допълнителни критерии. Важно е да се определи кое значение от кое е изводимо *в езиковото съзнание* на говорещия и слушащия.

Освен това, когато се реконструира древна семантика, изследвачът се сблъсква с трудности, свързани със съобразяването с древния тип мислене. Реконструираното значение трябва да бъде правдоподобно не само от гледна точка на денотатната си отнесеност, но също и от гледна точка на “създалото” го древно съзнание. Както посочва Е. Бенвенист, при реконструкцията на древни лексеми възникват трудности, породени от това, че лингвистът е склонен да се ръководи от семантичните категории на собствения си език, т.е. възникват проблеми, които са подобни на проблемите на превода [Бенвенист 1974: 333—334]. Казано с други думи, става въпрос за проблем, произтичащ от връзката между езика и мисленето в духа на лингвистичния релативизъм.

Във връзка с решаването на посочените проблеми в съвременните диахронни изследвания на лексикалната семантика все по-категорично се мотивира необходимостта от прилагане на *когнитивен подход* към лексикалното значение, при който то се разглежда като “когнитивна потенция на думата”, “съвкупност от знанията на езиковия колектив за опознатата обективна действителност” [вж. например Бланар 1984: 21, 24; Суитсър 1990: 16—18]. При такъв подход лексикалното значение се разглежда като отражателна категория, съотнасяща обективната действителност с опознаващия я субект. То включва *наивното понятие* за предметите и явленията и е резултат от познавателния опит (курсивът мой — Ж. К.) [Апресян 1974: 56—57]. В семантичната реконструкция когнитивният подход към лексикалното значение отчита не само факта, че сегментите от действителността в даден древен период са били по-различни, а и факта, че *самите денотати са били възприемани от езиковото съзнание по по-различен начин*. “Много думи в хода на своята многовековна история запазват денотатната (предметно-веществената) си отнесеност, но в древния период на историческата епоха се характеризират със своеобразно понятийно ядро на своето значение (своеобразно психическо отражение на денотата) в сравнение с даден по-късен етап от своето развитие”—посочва И. Немец [Немец 1986: 156—157].

Прилагането на когнитивен подход в семантичната реконструкция означава съобразяване с познавателната функция на езика, която заема централно място сред езиковите функции и която според Р. Якобсон съвпада с референтната [Якобсон 1975: 198], защото единственият път към именуването на вещта е нейното познание. Този подход съответства на мотивираната от Р. Якобсон необходимост от изучаване на езика чрез съобразяване с различните му функции.

Това че диахронното лингвистично изследване се нуждае от когнитивен подход, защото езиковото и познавателното развитие са взаимосвързани, намира проява и в мотивирането на необходимостта от такъв подход и в съвременната психолингвистика на развитието [Слобин 1976: 86; Слобин 1984:

143—207]. При такъв подход граматичните и семантичните категории в речта на детето се интерпретират с оглед на езиковата система на самото дете, с оглед на неговото познавателното развитие, а не от позициите на езиковата система на възрастния.

Както подчертава Е. Суитсър, когнитивно базираният анализ може не само адекватно да опише изследваните значения, но той притежава и обясняваща сила [Суитсър 1992: 22]. Чрез него еволюиращите значения както в детската езикова система, така и в развиващия се език могат да бъдат подредени според тяхната познавателна сложност. Може да се очаква, че това, което се появява по-късно, се появява по-късно именно защото е по-трудно опознаваемо (усвоимо) от езиковото съзнание.

Във връзка с мотивирания по-горе (в т. 3.1.) подход на свързване на синхронния с диахронния анализ за целите на семантичната реконструкция трябва да се подчертае, че при реконструкцията на древни лексеми е изключително важно съобразяването с особеностите на човешкия когнитивен апарат, съответстващ на архаичния тип мислене. Затова не би следвало изводите от изследването на съвременното състояние на езика механично да се приписват на неговото диахронно развитие, като се пренебрегват особеностите в етапите на развитие на мисленето. В противен случай съществува опасност от пренасяне на съвременни разбирания върху древните представи за предметите и явленията от действителността. За тази опасност предупреждават редица езиковеди [Виноградов 1995: 27; Откупщиков 1967: 204—207; Трубачов 1988: 217, 222].

Известни са опитите за определяне на етапите на духовно развитие на човечеството, намиращи отражение в езиковите факти. Така например, цитирайки Дж. Фрезер, А. Е. Бертелс говори за 1) древен “магически” или “митологически”, 2) “религиозен” или “художествен” и 3) “научен” етап. Съответно магическо-митологическия характеризира с отсъствието на ясно разграничаване на субекта от обективната действителност, с “измерването на света със самия себе си”, следи от което се съдържат във вътрешната форма на думите и в метафорите от

антропоморфен тип, “религиозния” — с разделеността между обекта и субекта, с осъзнатостта на метафората като такава [Бертелс 1974: 343]. За строго разграничаване на етапите на мислене явно не може да се говори, но такава схема е необходима. Както посочва А. А. Потебня относно митологичното мислене, то е единствено възможното на определена степен на развитие, но се проявява и в съвременния език в изрази като “стената се изпотява”, “средството против изгаряне изтегля жарта” [Потебня 1990: 330].

Напълно основателно обаче В. В. Виноградов отбелязва, че при историческото изследване на лексикалната семантика чрез съобразяване със закономерностите в развитието на формите на мислене се получава “*своеобразен омагьосан кръг*” (курсивът мой — Ж. К.), защото самото откриване на тези закономерности се базира на езиков материал [Виноградов 1995: 7].

5.2.1. Следователно когнитивният подход при семантичната реконструкция се нуждае от *обективизиращи критерии*.

Като такива могат да се използват, от една страна, *универсалиите на синхронната семантика*, чието откриване се базира на изследването на езиков материал от голям брой езици, и от друга — *закономерностите в овладяването и еволюцията на лексикалната семантика в детската езикова система*. Използването на тези критерии все още не е утвърдена практика в етимологичните изследвания. Това особено важи за детската реч, фактите на която обикновено не се привличат като доказателствен материал от етимолозите. Известни са само отделни случаи на откриване на най-общи паралели в разволя на определени езикови категории в детската езикова система и в еволюцията на езика. Така например Е. Суитсър прави паралел между описаното от Х. Кларк развитие на временната терминология от пространствената в детската езикова система и историческото развитие на пространствената терминология, водещо до създаване на временна терминология [Суитсър 1990: 18].

В етимологичното изследване съобразяването с универсалиите на синхронната семантика, отнасящи се до струк-

турирането, категоризацията и терминологизацията на семантичните полета, от една страна, е проява на системния подход в семантичната реконструкция, защото всяко название се разглежда в контекста на характерните за групата като цяло закономерности и с оглед на мястото, което заема в структурата на съответното семантично поле. От друга страна, както беше вече посочено в т. 2.7., съобразяването със синхронните универсалии, е проява на когнитивния подход, защото те могат да се разглеждат като резултат от действието на човешкия перцептивен и когнитивен апарат.

Привличането на данните на детската реч, от една страна, е проява на интерпретацията на нейните факти като представящи езиковите универсалии, а, от друга — на схематичното разглеждане на нейната еволюция като микродиахрония по отношение на езиковата диахрония. Разглеждането на еволюцията на лексикалната семантика в детската реч във взаимовръзката ѝ с познавателното развитие на детето може да служи като индикатор за съпоставената когнитивна сложност на изразяваните понятия и за естествения път на тяхното еволюиране. Освен това свръхгенерализацията в най-ранните детски речеве употреби също както езиковата многозначност, която “систематизира... предметния свят” [Новиков 1982: 193], отразява систематизацията на предметите и явленията от езиковото съзнание на детето. Тя може да хвърли светлина върху откриването на универсалните тенденции на познавателната дейност, класифицираща предметите от обективната действителност [Кларк 1984: 222, 238]. Така например Е. В. Кларк констатира, че при свръхгенерализацията централно място се отвежда на *сходството по форма* и по други физически свойства на предмета [Кларк 1984: 238], т.е. става въпрос за *метафорични преноси* по разглежданите признаци. Следователно тези признаци могат да бъдат определени като универсални. Те се характеризират с по-висока перцептивна “изпъкналост” (в случая очевидност) от функционалните признаци например. Тяхната универсалност се доказва и от ролята, която играят в категоризацията и терминологизацията на семантичното поле на соматичната лексика например [вж. Андерсън 1978], която се характеризира с архаичност.

С други думи, използването и на универсалиите на семантичните полета и на фактите на детската реч като обективизиращи критерии на когнитивния подход в семантичната реконструкция се основава на разбирането, че универсалното е най-древно и най-рано се усвоява от децата в тяхното езиково развитие, тъй-като се характеризира с по-малка когнитивна сложност [вж. повече подробности и илюстративен материал в: Колева-Златева 1997в]. Това е област, която не е изследвана достатъчно и може да се окаже много перспективна за семантичната реконструкция успоредно с отчитането на постановките и на пораждащата семантика¹³, разработени в изследванията на И. Мелчук и А. Жолковски [вж. например Мелчук 1974: 78—109]. Изследването и на типовете и механизмите на лексикално-семантичните промени при афазията също може да даде ценен материал за семантичната реконструкция. Това, което е по-устойчиво, би следвало да се интерпретира като характеризиращо се с по-малка когнитивна сложност.

При семантичната реконструкция трябва да се има предвид това, че средствата на съвременния език, изпълнявайки метаезикова функция, трудно биха могли да експлицират древната семантика точно. Поради това представянето ѝ чрез съвременния език винаги трябва да се смята за условно и да се приема, че реконструираното първоначално значение на думата е близко до определено инвариантно значение, характеризиращо се с висока степен на неопределеност и дифузност. Тук е уместно да се цитира и Лайбниц, според когото древното значение на думата “не е нито чисто чувствено, нито чисто интелектуализирано, нито чисто индивидуално, нито просто абстрактно или общо, но следва да бъде потенциално съдържащо всички тези възможности” [цит. по Маковски 1971: 100].

Във връзка с мотивираната по-горе необходимост от комплексното прилагане на ономасиолого-семасиологичен подход при семантичната реконструкция трябва да се подчертае, че той трябва да се осъществява през призмата на когнитивния подход, който играе определяща роля. Реконструираните мотивиращи признаци и еволюиращи лексикални

значения трябва да бъдат “производими” от съответстващия на определената степен на развитие човешки перцептивен и когнитивен апарат.

5.3. Във връзка с прилагането на ономасиологичния подход е важно да се отбележи, че не трябва да се пренебрегва и мотивираното от представителите на школата “Думи и вещи” *подчертано внимание към самите денотати*. “Думата съществува в отношението си с вещта” и това обосновава необходимостта от познаване на древните реалии в етимологичното изследване [Шухарт 1960: 277, 283]. Затова е важно привличането на данните на културата, историята, етнографията. Твърде необосновано е критичното отношение към тази постановка у някои езиковеди [вж. например Граур 1972: 158]. Значението на познаването на самите реалии при семантичната реконструкция се подчертава от много други съвременни езиковеди [вж. например Виноградов 1995: 6; Белецки 1950: 52; Меркулова 1965б: 83; Откупщиков 1967: 205; Абаев 1986: 23; Бинон 1986: 63; Сетаров 1988: 3]. Като проява на ономасиологичния подход то е важно за реконструкцията на мотивиращия признак на думата, който, както беше вече посочено, не е напълно случаен и зависи и от типа на назоваваната реалия.

5.4. Въпросът за връзката между семантика и етимология, който може да се разглежда и в духа на непротивопоставянето между езиковата синхрония и диахрония, се поставя и в обратна посока: *какво дава етимологията на семантиката?*

Според О. Н. Трубачов “никоя друга лингвистична дисциплина не дава такава пълна информация за значението на думата, както етимологията, обединяваща за целите на своето изследване съвременните данни, писмената история, дописмената реконструкция и семантичната типология”, поради което “познаването на еволюцията на значението не е без значение за разбирането на неговата съвременна природа и структура” [Трубачов 1976: 148]. Познаването на етимологията на думата, ако тя не предизвиква спорове, понякога може да

се използва от съставителите на тълковните речници за точното определяне на съвременната ѝ семантика.

5.5. Освен това свързането на съвременната семантика на думата и нейната етимология в насока на *откриване на зависимостите* (ако се проявяват такива) *между мотивиращия първоначалното значение на думата признак и понататъшния ѝ семантичен развой след нейната деетимологизация* може да бъде ценно и за самата етимология.

Както твърди О. Н. Трубачов, етимологическото значение на думата може да се възпроизвежда в съвременната ѝ употреба, “древните връзки... латентно живеят и периодично се маркират в употребата на думата” [Трубачов 1980: 9, 11]. Това оживяване на етимологичните връзки на думата, което О. Н. Трубачов нарича още “ретимологизация”, в качеството му на “свидетелство за своеобразната етимологическата памет на думата” [Трубачов 1976: 171; 1988: 200] би могло да бъде използвано като критерий при решаване на спорни етимологии. Идеята за оживяване на древните връзки на думата се съдържа и в концепцията на В. И. Абаев за идеосемантиката и нейното “пробуждане” във високите стилове на речта [Абаев 1948]. За назоваване на оживяването на древните връзки на думата в дадена нейна употреба в синтагматичен план се употребява също и терминът *figura etymologica* [вж. термина например у Трубачов 1976: 153].

6. *Под влияние на семантичния критерий* при етимологичните изследвания понякога възниква въпросът за възможността за *отстъпване от “безизключителните фонетични закони”*, за необходимостта от съблюдаване на които в особено категорична форма беше заявено от младограматиците. Техните последователи случаите на нерегулярни съответствия обикновено обясняват с контаминацията, която е резултат от действието на аналогията [Пизани 1956: 88; Георгиев 1985: 208], понякога съчетавана и с фактите на заимстване от близки диалекти [Пизани 1956: 89]. Както твърдят Х. Остхоф и К. Бругман, “всяко звуково изменение, тъй като се извър-

шва механично, се извършва по закони, не познаващи изключения” [Остхоф, Бругман 1878: 160].

Това положение В. Н. Топоров определя като противоречиво и колкото полезно, толкова и вредно, тъй като мрежата от регулярни съответствия не изключва наличието и на един твърде голям “недетерминиран остатък” [Топоров 1959: 34]. Тук е уместно да се цитира и А. Мейе, който подчертава факта, че “съществува твърде малък брой съответствия, на които е възможно безусловното позоваване” [Мейе 1954: 38]. Това доказват и сравнително-историческите граматика, които като илюстративен материал често използват едни и същи примери.

В друга своя работа А. Мейе изказва мнение, че формулите на фонетичните съответствия не са приложими към лексиката, имаща особено произношение, и посочва детските думи и думите с голяма честота на употреба [Мейе 1938: 61]. Към тях биха могли да бъдат причислени и недеетимологизирани названия със звукоподражателен произход поради осмислянето от страна на говорещите на мотивираността им от назоваваните предмети, а също експресивните названия, при които експресията се постига и с фонетични средства (вж. погоре т. 2.1.2.), и “идеофоните” (т. е. звукоизобразителните или ономатопоетичните думи), за които В. И. Абаев пише, че “не се спогаждат със звуковите закони” и се характеризират със “семантични причудливости” [Абаев 1986: 20].

Съпротивата срещу фонетичните и семантичните изменения от страна на ономатопоетичните названия Макмахон обяснява със зависимостта на тяхната форма от значението [Макмахон 1995: 177]. Както беше посочено в т. 2.2.1., произволността на езиковия знак е условие за свободата на неговото развитие, а мотивираността го ограничава.

Като критика на младограматическата концепция за безизключителността на фонетичните закони неолингвистите напълно основателно подчертават факта, че младограматиките не отчитат конкретната природа на думите, честотата им на употреба, а също и тяхната социална диференциация и география, защото “фонетичните изменения (както и всички

езикови изменения) се извършват в думите, а не извън техните предели” [Бонфанте 1960: 308—309, 313].

Наличието на връзка между честотността и нерегулярността във фонетичния развой на думите отбелязва и В. Манчак, според когото високата честотност е причина за нерегулярни промени от типа най-често на редукцията, което според него е във връзка и със закона на Ципф [Манчак 1970: 62—94, 1977].

Значението на фреквентността за нерегулярните фонетични промени може да има като посредник и семантиката на думите. Съвременните психолингвистични изследвания на лексикалната семантика показват, че честотната характеристика е психологически реален критерий за избора на думата от дългосрочната памет заедно със семантичната и фонетичната близост между думите [вж. например Леонтиев 1971: 14]. Може да се направи изводът, че тя оказва влияние върху системните връзки в лексикалното равнище. Тъкмо нарушените системни връзки навярно стават причина за нерегулярния фонетичен развой. Немалко случаи на лексикализация на минимални нелегулярни изменения на фонетичния облик на думите са констатирани на основата на диалектен материал [Филин 1982: 318—327], причините за което често са семантични, в това число и дължащи се на изолираността на лексемите, на липсата на семантични отношения с родствените лексеми или на тяхното затъмняване [Кузнецова 1977: 109—112]. В. Пизани също посочва, че семантичната изолираност на думите, особено характерна за собствените имена, понякога е причина за отклоненията в нормалното им фонетично развитие. Това според него доказва факта, че фонетичните изменения стават в съответствие със “съзнателното съгласие на говорещите, а не сляпо и фатално” [Пизани 1956: 93—94]. Така разбира се обусловеността на фонетичните изменения в думите от тяхното семантично асоцииране с други думи в езика не противоречи на разбирането за психическата реалност на системния характер на лексикалното езиково равнище и неговата креативна сила.

Привържениците на идеята за отстъпване от точните фонетични закони в името на семантичния критерий, без да

отричат необходимостта от съблюдаване на правилата във фонетичната еволюция на думите, определят това отстъпване като “подобряване” на самите закони [Махек 1952: 318] или като интерпретация на изключенията също като един вид “закономерности” [Копечни 1952: 323]. Така в етимологичните изследвания, опирайки се повече на семантичния критерий, В. Махек разглежда като родствени думите с тъждествена семантика с допускане на известни отклонения във формата, но в определени граници [Махек 1952: 318—320; Махек 1971: 11]. В. Махек, както и Копечни, Поляк и др., търсят обяснение за констатираните нерегулярности в “експресивните фонетични изменения”, в паралелизма на образуванията с беззвучни и звучни съгласни, в случаите с метатеза и др. [Махек 1952: 319—320; Копечни 1952: 323; Поляк 1980: 324—330]. Така В. Махек създава и теорията за експресивния произход на дългите гласни [Махек 1956: 33—40]. Нерегулярни фонетични промени в думите с цел постигане на експресивност констатира още М. Москов, И. Немец [Москов 1964: 149; Немец 1980: 28—29].

Както отбелязва Х. Шустер-Шевц обаче, експресивното фонетично развитие може да се приеме само в случай, ако изследваната лексема в разглежданата или в по-ранна епоха действително се е отнасяла към афектната лексика [Шустер-Шевц 1969: 78], защото много думи в своята еволюция преминават от класа на експресивните названия в класа на неутралните и започват да функционират според техните правила.

Прилаганият от цитираните етимолози нетрадиционен подход среща критиката на много езиковеди [вж. например Топоров 1960: 46; Трубачов 1960: 67; Аникин 1988: 15]. Според Б. Хавлова “похватите, откриващи нови простори за етимологията чрез отслабване на изискванията към съблюдаване на семантичните или фонетичните закономерности, позволява да се създадат много нови етимологични хипотези, но степента на тяхната субективност е твърде висока” [Хавлова 1984: 6].

И така, би могла да се приеме една компромисна гледна точка, според която “звуковият”, закон изисква по-гъвкав подход, отчитащ не само на действието на аналогията, което е признато отдавна, но и другите “нарушаващи” фактори: аре-

алните влияния, звуковата символика, експресията, табуто, детската реч... кръстосаните изоглоси [Абаев 1986: 16]. Експресивната и ономатопоетичната лексика във всеки конкретен случай се нуждае от строго индивидуален подход и от предпазливо прилагане на нетрадиционни принципи при реконструкцията на лексикалната форма [Откупщиков 1967: 194; Аникин 1988: 14].

Изучаването на ономатопоетичната лексика е особено важно, защото, “ако съвременните новообразувания са мотивирани преди всичко морфологично и семантично, то изначално твърде широк е бил кръгът на думите, където звученето на думата е изразявало заключеното в нея понятие и единствената етимология на думите е бил естественият звук — звукоподражание или звукообразоподражание” [Черемисина 1989: 11].

Значението на ономатопоетичната лексика за древния език се потвърждава и от фактите на детската реч: сред първите думи, които детето създава само, преобладават ономатопоетичните названия. Както показват психолингвистичните изследвания, взаимосъответствието между форма и значение е особено важно за детското езиково съзнание в ранния етап на неговото развитие [вж. Сорокин 1979: 168—170; Негневицка, Шахнарович 1981: 22—23]. Именно в ономатопоетичните названия най-естествено и пряко се проявява връзката между образа на звучащата дума и образа на предмета.

По-различният статус на ономатопоетичната лексика, който може да се разглежда като причина за по-различната проява в тях на фонетичните закони, се потвърждава и от данните на невролингвистиката. Те свидетелстват за по-различната психолингвистична реалност на звукоподражателните и звукоизобразителните думи. Както отбелязва Р. Якобсон, тези думи се управляват от дясното полукълбо на мозъка. То се специализира в управляването на сигналите с “непосредствено значение”, характеризиращи се с “пряко, непосредствено, остенсивно отношение между тяхната външна, материална форма и това, което те обозначават”. Констатирано е също, че “върху тях често не се разпространяват фонологичните правила на речниковия състав на езика”, за разлика от сигналите с

“опосредстван” характер (т. е. фонологичните средства на езика), които се управляват от лявото полукълбо [Якобсон 1985: 274—275, 283].

Проява на по-гъвкавото отношение към формалната страна на лексиката е и прилаганият в съвременните етимологични изследвания подход, при който се практикува синтезираното разглеждане на големи групи думи от родствени езици с тъждествена и близка форма, по отношение на които е възможно предполагагането на етимологично родство [Мелничук 1968: 194 — вж. там цитирани и други заглавия]. При този тип изследвания несъвпадането в коренната гласна на изследваните лексеми често се отдава на морфонологични причини, като в много случаи под влияние на семантичния критерий се доказва реалността на смятани за невъзможни съответствия. Подобен нетрадиционен изследователски подход в етимологията прилага и М. Москов, който специално внимание обръща на семантичната страна на изследването и нерегулярните формални различия на подвеждани към едно етимологично гнездо лексеми отдава на причини от експресивен или звукоизобразителен характер [вж. например Москов 1964; 1969; 1977]. Важно е да се отбележи, че при експресивните и оноματοпоетичните названия нерегулярните формали съответствия трябва да се разглеждат като тяхна *задължителна характеристика*, която, както беше показано, има своите същностни причини, произтичащи от тяхната специфика като знаци и психолингвистична реалност.

Зключение

И макар и строги предписания относно процедурата на етимологичното изследване като цяло и семантичната реконструкция в частност да не могат да се изведат, защото тя зависи от конкретния лексикален материал, чиято степен на собствено езикова системност и извънезикова обусловеност може да бъде различна, може да се направи следното **о б о б щ е н и е** :

Теоретична база на семантичната реконструкция следва да бъде разбирането за *наличие на определени закономерности в лексикално-семантичната диахрония*, които се отнасят както до еволюцията на езика и лексиката като цяло и засягат причините и механизмите на лексикално-семантичните промени, така и до съдържанието на самите промени. Възникването и семантичният развой на лексиката, колкото и да се характеризира със случайност и индивидуалност, се извършва в пресечните точки на действието на тези закономерности.

Задача на етимологичното изследване е да открие тези пресечни точки и по този начин да обясни причините за възникване на изследваното название, неговата устойчивост, движещите сили на неговия семантичен развой и причините за отпадането му от езиковата система (ако е налице такъв факт). Тези фактори имат значение при изграждане на работната хипотеза за всяко едно изследвано название и се отнасят до прогнозата за неговия древен или иновационен характер, до възможността за екстралингвистична или собствено езикова обусловеност от тенденциите с общ характер

В *методологично* отношение етимологичното изследване се нуждае от комплексното прилагане на *сравнително-*

историческия метод (с изискването за гъвкав подход към звуковите закони, отчитащ и нарушаващите регулярността фактори: фреквентността, експресивността, оноματοпоетичният характер на названията) и на *метода на семантичната типология*, предполагащ съобразяването с типологическите особености на лексикално-семантичната диахрония, източниците за откриването на които са в областта на:

а) свързването на диахронията със синхронното функциониране на езика чрез историческата интерпретация на парадигматичните, синтагматичните и структурните данни от синхронен характер;

б) свързването на пространствения с временния фактор чрез историческата интерпретация на диалектните данни;

в) свързването на индивидуалното със социалното чрез социализираната интерпретация на лесно наблюдаемото поради своята конкретност индивидуално.

Необходимо условие за повишаване обективността на формулираната хипотеза е прилагането на:

а) *семасиолого-ономасиологичен подход*, предполагащ реконструкцията на първоначалното значение на думата, неговата денотатна отнесеност и етапите на семантичен развой и решаването на ред ономасиологични задачи, свързани с “първоначалния” номинационен акт и с по-нататъшния семантичен развой на думата,

б) и *когнитивен подход* към лексикалните единици, чиито обективизиращи критерии са универсалиите на синхронната семантика, данните на детската реч и афазията. Реконструиранията номинационни актове и еволюиращо лексикално значение трябва да бъдат *възможни* от гледна точка на произвелото ги развиващото се езиково съзнание.

Важно условие за повишаване обективността на етимологичното изследване е също така *груповата реконструкция*, която се извършва както в рамките на системообразуващите единства на лексикалното равнище, така и по тематични групи.

Като се изхожда и от общопризнатото разбиране за високата степен на *извънезикова обусловеност* на лексиката като цяло, е необходимо също така “широкото мащабно прив-

личане на данните на историята, археологията, етнографията, психологията, социологията, данните на материалната и духовната култура” [Абаев 1986: 26].

Както беше подчертано и в уводната част, изведените постановки на теорията и методиката на семантичната реконструкция имат предварителен характер. Те следва да бъдат проверявани, уточнявани и допълвани с нови, изведени чрез целенасоченото изследване на различни типове лексикален материал. Търсенето на обективизиращи семантичната реконструкция критерии безспорно е по-полезно от позоваването на “семантичния инстинкт на етимолога” като определящ фактор.

Бележки

¹Терминът “вторична номинация” тук е употребен като се изхожда от семасиологичния аспект на лексикалното значение в смисъл на използване на вече съществуващите в езика номинационни средства в нова за тях функция на назоваване. Подобна трактовка на термина срещаме у В. Н. Телия [Телия 1977: 129 и сл.]. Терминът “вторична номинация” се употребява и с ономасиологична насоченост в смисъл на “назоваване с ново име на вече назован предмет” [Журавльов 1982: 50], в какъвто смисъл тук не е употребен.

²В лингвистичната литература терминът “експресивна функция на езика” се употребява също за назоваване на функцията на езика като средство за изразяване на мисълта [вж. например Кондрашов 1978: 79], в какъвто смисъл тук не е употребен

³Понякога термините “разширяване на значението” и “стесняване на значението” се употребяват в смисъл ‘разширяване на сферата на употреба на думата, разширяване на семантичната ѝ структура’ и обратно [вж. Матеев 1959: 390].

⁴В българската лингвистична литература този термин се превежда като “езикоусвояване” [вж. например Хъдсън 1995: 302], което не е съвсем точно, тъй като не разграничава усвояването на езика в детска възраст, което е свързано с познавателното развитие, от усвояването на чужд език.

⁵Става въпрос за афазията.

⁶Мненията на лингвистите обаче относно движението на лексикалната семантика от гледна точка на нейната “конкретност”/“абстрактност” са твърде противоречиви: според Л. Блумфилд и С. Улман лексикалната семантика се развива от “конкретна” към “абстрактна” — твърдение, което се оспорва

от Е. Бенвенист, който привежда примери за развитието от “абстрактност” към “конкретност” и като цяло определя критериите “абстрактно” и “конкретно” като подвеждащи [Блумфилд 1968: 470; Улман 1970: 278; Бенвенист 1974: 340—343]. М. М. Маковски също се изказва против антиномията “от конкретно — към абстрактно” или “от абстрактно — към конкретно”, тъй като разделянето на понятията на абстрактни или конкретни рядко съвпада у различните народи [Маковски 1971: 100—102]. Д. Н. Шмельов подчертава, че и двете направления на развитие могат да се преплетат в семантичното развитие на една и съща дума [Шмельов 1973: 217].

⁷Улман не се изказва категорично относно тази универсалия, а смята, че преди да се направи категоричен извод, са необходими повече примери от различните езици [Улман 1970: 281—282].

⁸Непротивопоставянето между езиковата синхрония и диахрония предполага също така разглеждането на регистрираните диахронни фонологични, морфологични, синтактични и семантични универсалии (или тенденции) като “предсказващи” вариациите в езиковата синхрония, като определящи възможното съществуване на единиците, т. е., “ако качество X преминава в качество Y, съществуването на X и Y е предсказуемо” [Хокинз 1992: 19].

⁹Този термин на български език обикновено се превежда като “очевидност”. В дадения случай, когато става въпрос за денотати, възприемани чрез зрението, неговата употреба е удачна и точно предава смисъла на английския термин. Терминът *perceptual saliency* в англоезичната лингвистична литература се употребява за назоваване и на денотати, възприемани чрез слуха например. Така например като “*perceptual salient*” се определя краят думата за детското езиково съзнание от Д. Слобин. Този термин Е. Негневицка на руски език превежда като *перцептивная “выпуклость”* [Слобин 1984]. Затова, макар и да звучи изкуствено, терминът *перцептивна “изпъкналост”* е може би по-удачен, тъй като във всички случаи с него може да се преведе английският термин.

¹⁰Срв. например новоизлезлите томове IV и V на Българския етимологичен речник, където работата между съставителите им е разпределена по азбучния принцип [БЕР].

¹¹В езиковедските изследвания обаче нерядко се наблюдава смесване на дадените понятия и терминът “лексикално-семантична група” се употребява за назоваване и на групи от думи, които по своята същност представляват тематични групи, което е неточно [вж. например Лукина 1985: 106—113; Дибон 1985: 82; Сараджева 1987: 24].

¹²Вж. названието на метода у О. Н. Трубачов, който обаче не го дефинира и не определя конкретната процедура на анализ [Трубачов 1985: 12].

¹³Вж. също прилагането на идеите на генеративната граматика в областта на номинацията у Е. Кубрякова [Кубрякова 1986].

Цитирана литература

- Абаев 1948: В. И. Абаев. Понятие идеосемантики // Язык и мышление. XI. Москва—Ленинград, 1948;
- Абаев 1952: В. И. Абаев. О принципах этимологического словаря // Вопросы языкознания, 1952, № 5, сс. 56–69;
- Абаев 1986: В. И. Абаев. Как можно улучшить этимологические словари // Этимология 1984. Москва, 1986;
- Аванесов 1963: Р. И. Аванесов. Описательная диалектология и история языка // Славянское языкознание. V Международный съезд славистов. Москва, 1963;
- Андерсън 1978: E. Andersen. Lexical universals of body-part terminology // Universals of Human Language, ed. by J. Greenberg, vol. 3, Standford, Calif.: Standford University Press;
- Андрейчин 1962: Л. Андрейчин. За ролята на метонимията в структурата и развитието на лексиката // Известия на Института за български език, 1962, т. VIII, с. 521—524;
- Аникин 1985: А. Е. Аникин. Рецензия на J. Schröpfer. Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre. Onomasiologie. Bd. I. Lief. 1/2, 3/4. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1979–1981;
- Аникин 1988: А. Е. Аникин. Опыт семантического анализа праславянской омонимии на индоевропейском фоне. Новосибирск, 1988;
- Апресян 1974: Ю. Д. Апресян. Лексичека семантика (Синонимические средства языка). Москва, 1974;
- Аристотел 1975: Аристотел. За поетическото изкуство. София, 1975;
- Аркадиева 1990: Т. Г. Аркадьева. Преобразования этимологических связей слов в системной организации русской лексики. Автореферат диссертации на соискание уч. ст. доктора фил. наук. Ленинград, 1990;
- Ахметьянов 1985: Р. Г. Ахметьянов. Об историзме в этимологии // Теория и практика этимологических исследований. Москва, 1985;
- Бали 1955: Ш. Бали. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва, 1955;

- Барт 1975: Р. Барт. Основы семиологии // Структурализм: “за” и “против”. Москва, 1975, сс. 114–163;
- Белецки 1950: А. А. Белецкий. Принципы этимологических исследований (на материале греческого языка). Киев, 1950;
- Белецки 1955: А. А. Белецкий. Задачи дальнейшего сравнительно-исторического изучения языков // Вопросы языкознания, 1955, № 2, сс. 3–27;
- Бенвенист 1974: Э. Бенвенист. Общая лингвистика. Москва, 1974;
- БЕР: Български этимологичен речник. София, 1971 и сл.;
- Берлин, Бридлав, Рейвън 1973: V. Berlin, D. Breedlove, P. Raven. General principles of classification and nomenclature in folk biology // American Anthropologist 75, 1973, pp. 214–242;
- Бертелс 1974: А. Е. Бертельс. Лексикализация поэтических метафор и терминов и ее значение для процесса формирования лексики // Проблемы семантики. Москва, 1974;
- Беръозин, Головин 1979: Ф. М. Березин, Б. Н. Головин. Общее языкознание. Москва, 1979;
- Билсон 1980: Билсон Квеку Асина. Описание тематической группы слов современного русского языка как микросистемы (на материале ботаникосемизмов). Автореферат диссертации... кандидата фил. наук. Изд. Московского университета, 1980;
- Бинон 1986: Т. Вупон. Historical Linguistics. Cambridge University Press, 1986;
- Бланар 1984: V. Blanár. Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, 1984;
- Блумфилд 1968: Л. Блумфилд. Язык. Москва, 1968;
- Богатова 1980: Г. А. Богатова. Эволюция внеязыковых связей слова и историческая лексикография // Slavia, r. 49, sešit 1–2, 1980, s. 1–5;
- Бояджиев 1979: Т. Бояджиев. Говорът на тракийските преселници в с. Орешник, Елховско // Българска диалектология (Проучвания и материали), т. IX, София, 1969;
- Бонфанте 1960: Дж. Бонфанте. Позиция нелингвистики // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях, ч. I, Москва, 1960, сс. 298–319;
- Бородина, Гак 1979: М. А. Бородина, В. Г. Гак. К типологии и методике историко-семантических исследований. Ленинград, 1979;
- Брудни 1971: А. А. Брудный. Значение слова и психология противопоставлений // Семантическая структура слова. Москва, 1971;
- Будагов 1958: Р. А. Будагов. О так называемом “промежуточном звене” в смысловом развитии слова // Сборник статей по языкознанию.

- Профессору Московского университета акад. В. В. Виноградову. Москва, 1958;
- Будагов 1963: Р. А. Будагов. Сравнительно-семасиологические исследования. Москва, 1963;
- Будагов 1965: Р. А. Будагов. Введение в науку о языке. Москва, 1965;
- Будагов 1976: Р. А. Будагов. Человек и его язык. Москва: изд. Московского университета, 1976;
- Булаховски 1953: Л. А. Булаховский. Введение в языкознание. Москва, 1953;
- Булаховски 1978: Л. А. Булаховский. Избранные труды в пяти томах. т. 3. Славистика. Русский язык. Киев, 1978;
- Бък 1949: С. D. Buck. A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages. Chicago. London, 1949;
- Вайнрайх 1970: У. Вейнрейх. О семантической структуре языка // Новое в лингвистике, вып V, Москва, 1970, сс. 163–249;
- Вайнрайх, Лабов, Херцог 1968: U. Weinreich, W. Labov, M. Herzog, Empirical foundations for a theory of language change // W. P. Lehmann, Y. Meikiel (eds.), Directions for Historical Linguistics, Austin, TX, 1968, pp. 95–188;
- Вандриес 1937: Ж. Вандриес. Язык. Лингвистическое введение в историю. Москва, 1937;
- Варбот 1976: Ж. Ж. Варбот. Вариативность суффиксальной структуры в однокоренных славянских именах и реконструкция праславянского лексического фонда // Вопросы языкознания, 1976, № 6, сс. 33–49;
- Варбот 1979: Ж. Ж. Варбот. Индивидуальность заимствованного слова и системность этимологического изучения заимствований // Zeitschrift für Slawistik, 1979, Bd. 24, № 1, 150–155;
- Варбот 1984: Ж. Ж. Варбот. Праславянская морфонология, словообразование и этимология. Москва, 1984;
- Варбот 1986: Ж. Ж. Варбот. О возможностях реконструкции этимологического гнезда на семантических основаниях // Этимология 1984. Москва, 1986;
- Варбот 1990: Ж. Ж. Варбот. Этимология // Лингвистический энциклопедический словарь. Глав. ред. В. Н. Ярцева. Москва, 1990;
- Варбот 1995: Ж. Ж. Варбот. Морфо-семантическое поле лексемы в этимологическом словаре и возможности его реконструкции // Известия АН СССР, Серия литературы, 1995, № 4, сс. 60–65;

- Вежбицка 1992: A. Wierzbicka. *Semantics, Culture and Cognition (Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations)*. Oxford University Press, 1992;
- Вежбицка 1996: A. Wierzbicka. *Semantics (Primes and Universals)*. Oxford, New York: Oxford University press, 1996;
- Вендина 1996: Т. И. Вендина. Лексический атлас русских народных говоров и лингвистическая гносеология // *Вопросы языкознания*, 1996, № 1, сс. 33–41;
- Виноградов 1972: В. В. Виноградов. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва, 1972;
- Виноградов 1995: В. В. Виноградов. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования // *Вопросы языкознания*, 1995, № 1, сс. 5–6;
- Виноградова 1977: В. Л. Виноградова. Исследование в области исторической лексикологии русского языка (Автореферат диссертации... доктора фил. наук). Москва, 1977;
- Гак 1971: В. Г. Гак. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // *Семантическая структура слова*. Москва, 1971;
- Гак 1972: В. Г. Гак. К проблеме общих семантических законов // *Общее и романское языкознание*. Изд. Моск. университета, 1972;
- Гак 1974: В. Г. Гак. О функциональном подходе к изучению грамматических явлений // *Иностранные языки в высшей школе*, 1974, № 8, сс. 58–66;
- Гамкрелидзе 1988: Т. В. Гамкрелидзе. Лингвистическая типология и праязыковая реконструкция // *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции*. Отв ред. Н. З. Гаджиева. Москва, 1988, сс. 145–157;
- Георгиев 1985: В. Георгиев. *Проблеми на българския език*. София, 1985;
- Гивон 1979: T. Givon. *From discourse to syntax: grammar as a processing strategy*. In: *Syntax and semantics*. vol. 12. *Discourse and syntax*. Academic press, 1979;
- Городецки 1968: Б. Ю. Городецкий. О психолингвистической интерпретации результатов семантической типологии // *Теория речевой деятельности (Проблемы психолингвистики)*. Москва, 1968;
- Граур 1972: А. Граур. Слова и предметы (К вопросу о школах в семасиологии) // *Общее и романские языкознание*. Изд. Московского университета, 1972;

- Гридкина 1985: Т. А. Гридкина. Основные типы народной этимологии в лексической системе русского языка (функциональный аспект) (Автореферат диссертации на соискание уч. ст. кандидата фил. наук). Москва, 1985;
- Гринберг, Огсуд, Дженкинз 1970: Дж. Гринберг, Ч. Огсуд, Дж. Дженкинс. Меморандум о языковых универсалиях // Новое в лингвистике, Вып. V, Москва, 1970, сс. 31–44;
- Дегтерева 1961: Т. А. Дегтерева. Законы семантического развития в языке. Москва, 1961;
- Дибо 1985: А. В. Дыбо. К праалтайской реконструкции названий частей тела // Теория и практика этимологических исследований. Москва, 1985;
- Димитрова 1993: Ст. Димитрова. Мисли за подхода към изследването на детската реч в психолингвистичен и социолингвистичен аспект. Съпоставително езиковедие, 1993, №3–4, с. 84–89;
- Дорошевски 1962: В. Дорошевский. Высказывание // IV Международный съезд славистов (Материалы и дискуссии) т. II. Москва, 1962;
- Екерт 1986: Р. Екерт. Разыскания в области исторической семасиологии русского языка // Этимология 1984. Москва, 1986, сс. 239–245;
- Ермакова, Земская 1985: О. П. Ермакова, Е. А. Земская. Сопоставительное изучение словообразования и внутренняя форма слова // Известия АН СССР, Серия лит. и яз., 1985, №6;
- Журавльов 1976: А. П. Журавлев. Типы значений слова и их мотивированность // Проблемы мотивированности языкового знака. Калининград, 1976;
- Журавльов 1982: А. Ф. Журавлев. Технические возможности русского языка в области предметной номинации // Способы номинации в русском языке. Москва, 1982;
- Журавльов 1968: В. К. Журавльов. К проблеме балто-славянских языковых отношений // Baltistica IV (2), 1968;
- Журавльов 1986: В. К. Журавльов. Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии // Этимология 1984. Москва, 1986;
- Звегинцев 1957: В. А. Звегинцев. Семасиология. Изд. МГУ. 1957;
- Звегинцев 1962: В. А. Звегинцев. Очерки по общему языковедению. Москва, 1962;
- Иванов 1986: В. В. Иванов. О соотношении этимологии и реконструкции текста // Этимология 1984. Москва, 1986, сс. 66–70;

- Иванова-Мирчева 1956: Д. Иванова-Мирчева. Преносно значение на думата и преносимост на значението // Известия на Института за български език, 1956, т. VI, с. 3—37;
- Ивашина 1975: Н. В. Ивашина. К реконструкции лексической подсистемы // Методы изучения лексики. Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1975;
- Исаченко 1958: А. В. Исаченко. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // Slavia, XXVII, Praha 1958, sešit 3, s. 334—352;
- Каралюнас 1972: S. Karaliūnas. Semantika ir etimologija // Lietuvių kalbotyros klausimai, XIII, Vilnius, 1972;
- Кларк 1984: Кларк Е. В. Универсальные категории: о семантике слов-классификаторов и значениях первых слов, усваиваемых детьми // Психоллингвистика. Под общей ред. А. М. Шахнаровича. Москва, 1984;
- Клепикова 1986: Г. П. Клепикова. К проблеме использования дадных лингвистической географии в историко-этимологических исследованиях // Этимология 1984. Москва, 1986;
- Климов 1985: Г. А. Климов. К семантической реконструкции // Теория и практика этимологических исследований. Отв. ред. К. М. Мусаев. Москва, 1985;
- Колева-Златева 1996а: Ж. Колева-Златева. Детската реч и еволюцията на лексикалната семантика в езика // Проглас, 1996, № 1, сс. 3—11;
- Колева-Златева 1996б: Бълг. диал. *бърна*, *бърла*, *бърнда*, *бърнза* (Етимологични бележки) // Българистични проучвания 1. Велико Търново, 1996, с. 29—38;
- Колева-Златева 1996в: Ж. Колева-Златева. За етимологията на балтославянското название за 'ръка' // Ономастично и етнолингвистично пространство на езика. Сборник в чест на проф. Н. Ковачев, т. II, В. Търново, 1996, с. 139—142;
- Колева-Златева 1997а: Ж. Колева-Златева. Проблеми на семантичната реконструкция (Етимологично и семантико-типологично изследване в областта на българската соматична лексика). Дисертация за присъждане на научната и образователна степен "доктор". Велико Търново, 1997;
- Колева-Златева 1997б: Ж. Колева-Златева. Методологични бележки относно етимологичните изследвания по тематични групи (Върху материал от българската соматична лексика) // Българистични проучвания 2, Велико Търново, 1997;

- Колева-Златева 1977в: Ж. Колева-Златева. За когнитивния подход при семантичната реконструкция // Съпоставително езиковедие, XXII, 1997, № 2, с. 77–86;
- Колева-Златева 1977г: Ж. Колева-Златева. О значении универсалий семантических полей для этимологических исследований // Проблеми зiставной семантики, Київ, 1997, сс. 40–43;
- Комри 1993: В. Comrie. Typology and reconstruction // Historical linguistics. Ed. by Ch. Jones. London, New York, 1993, pp. 74–97;
- Кондрашов 1978: Н. А. Кондрашов. О влиянии функций языка на семантику слов // Восточно-славянское и общее языковедие. Москва, 1978;
- Конова 1979: В. Ф. Коннова. Семантические карты в “Малом атласе польских говоров” и историческое изучение лексики // Zeitschrift für Slawistik. 1979, Bd. 24, Heft 1, S. 65–69;
- Копечни 1952: F. Kopečný. Poznámka k etymologické metode // Slavia XXII, s. 322–323;
- Коутс 1987: R. Coates. Historical Linguistics // New Horizons in Linguistics 2, ed. by J. Lyons, R. Coates, M. Deuchar, G. Gazdar, Penguin Books, 1987, p. 179–199;
- Крофт 1990: W. Croft. Typology and universals. Cambridge. New York — Port Chester — Melburn — Sydney, 1990;
- Крушевски 1960: Н. В. Крушевский. Очерк науки о языке (Извлечения) // В. А. Звегинцев. История языковедения XIX и XX веков в очерках и извлечениях, ч. I, Москва, 1960;
- Кубрякова 1986: Е. С. Кубрякова. Номинативный аспект речевой деятельности. Москва, 1986;
- Кузнецова 1977: О. Д. Кузнецова. О причинах лексикализации в русских говорах // Вопросы языковедения, 1977, № 1, сс. 109–115;
- Курилович 1962: Е. Курилович. О некоторых фикциях сравнительного языковедения // Вопросы языковедения, 1962, № 1, сс. 31–36;
- Лабов 1989: W. Labov. On the mechanism of linguistic change // Directions in sociolinguistics. The ethnography of communication. ed. by J. J. Gumperz, D. Hymes. Basil Blackwell, 1989;
- Лас 1993: R. Lass. How real(ist) are reconstructions? // Historical linguistics (Problems and perspectives). Ed. by Ch. Jones. London—New York, 1993, pp. 156–189;
- Левицки 1994: В. В. Левицкий. Фонетическая мотивированность слова // Вопросы языковедения, 1994, № 4, сс. 26–37;

- Легурска 1993: П. Легурска. Семантични процеси с редовна проява в рамките на предметната лексика в руски и български език // Съпоставително езикознание, 1993, №1, с. 18–25;
- Леонтиев 1971: А. А. Леонтиев. Психологическая структура значения // Семантическая структура слова. Москва, 1971;
- Ли 1992: M. Lee. Language, perception and the world // Explaining language universals. Ed. by Y. A. Hawkins, Blackwell, 1992;
- Лукина 1985: Г. Н. Лукина. О взаимосвязях некоторых лексико-семантических групп в сфере конкретной лексики древнерусского языка // Этимология 1983. Москва, 1985;
- Лукинова 1986: Т. Б. Лукинова. Лексика славянского язычества // Этимология 1984. Москва, 1986;
- Лукиянова 1980: Н. А. Лукьянова. О некоторых аспектах изучения экспресивно-выразительной лексики // Zeitschrift für Slawistik, Bd. 25, 1980, Heft 6, S. 891–900;
- Макаев 1976: Э. А. Макаев. Реконструкция индоевропейского этимона // Вопросы языкознания, 1976, № 4, сс. 26–33;
- Макаров 1975: В. В. Макаров. Историко-типологическое изучение лексики // Методы изучения лексики. Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1975;
- Макмахон 1995: A. M. S. McMahon. Understanding language change. Cambridge University press, 1995;
- Маковски 1971: М. М. Маковский. Теория лексической аттракции (Опыт функциональной типологии лексико-семантических систем). Москва, 1971;
- Маковски 1976: М. М. Маковский. Соотношение индивидуальных и социальных факторов в языке // Вопросы языкознания, 1976, № 1, сс. 40–54;
- Маковски 1977: М. М. Маковский. Соотношение необходимости и свободы в лексико-семантических преобразованиях // Вопросы языкознания, 1977, № 3, сс. 55–72;
- Маковски 1980: М. М. Маковский. Системность и асистемность в языке (Опыт исследования антиномий в лексике и семантике). Москва, 1980;
- Манчак 1970: W. Mańczak. Z zagadnień językoznawstwa ogólnego. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970;
- Манчак 1977: W. Mańczak. Słowiańska fonetyka historyczna a frekwencja // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze, z. 55, Kraków, 1977;

- Мартине 1963: А. Мартине. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике, Вып. 3, Москва, 1963;
- Мартинов 1971: В. В. Мартынов. Анализ по семантическим микросистемам и реконструкция праславянской лексики // Этимология 1968. Москва, 1971;
- Маслов 1987: Ю. С. Маслов. Введение в языкознание. Москва, 1987;
- Матеев 1959: Д. Х. Матеев. Семантически развой на думите и неговите отражения в речниковия състав и морфологията // Известия на Института за български език, 1969, т. VI, с. 373—412;
- Махек 1952: V. Machek. O potrebe a problematice slovanského etymologického slovníku // Slavia, XXII, s. 314—321;
- Махек 1956: V. Machek. Expressive Vokaldehnung in einigen slawischen Nomina // Zeitschrift für Slawistik. B. I, H. 4, 1956, SS 33—40;
- Махек 1962: В. Махек. Принципы построения этимологических словарей славянских языков // IV международный съезд славистов (Материалы и дискуссии), т. II, Москва, Изд. АН СССР, 1962;
- Махек 1971: V. Machek. Etymologický slovník jazyka ieského, Praha, 1971;
- Медникова 1971: Э. М. Медникова. К вопросу о диахроническом изучении лексических систем // Актуальные проблемы лексикологии. Новосибирск, 1971;
- Мейе 1938: А. Мейе. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. Москва — Ленинград, 1938;
- Мейе 1954: А. Мейе. Сравнительный метод в историческом языкознании. Москва, 1954;
- Мельничук 1968: А. С. Мельничук. Корень *kes- и его разновидности в лексике славянских и других индоевропейских языков // Этимология 1966. Москва, 1968;
- Мелчук 1974: И. А. Мельчук. Опыт теории лингвистических моделей “Смысл⇔текст”. Москва, 1974;
- Меркулова 1965а: В. А. Меркулова. Об относительной хронологии славянских названий грибов (Вопросы лингвистической реконструкции и реконструкции материальной культуры) // Этимология 1964. Москва, 1965;
- Меркулова 1965б: В. А. Меркулова. О некоторых принципах этимологии названий растений // Этимология 1964. Москва, 1965;
- Меркулова 1979: В. А. Меркулова. Некоторые проблемы лингвистической географии в связи с этимологией // Zeitschrift für Slawistik, 1979, Bd. 24, №1, s. 89—95;

- Мечковская 1983: Н. Б. Мечковская. Язык как исторически изменяющееся явление // Общее языкознание. Под общей ред. А. И. Супруна. Минск, 1983;
- Милрой 1992: J. Milroy. *Linguistic Variation and Change*. Blackwell, 1992;
- Младенов 1927: Ст. Младенов. Увод във всеобщото езикознание. София, 1927;
- Младенов 1936: Ст. Младенов. Сравнително индоевропейско езикознание. София, 1936;
- Младенов 1992: Ст. Младенов. Избрани произведения. София, 1992;
- Младенова 1993: О. Младенова. Семантические аспекты этимологического анализа балканской лексики // *Linguistique balkanique XXXVI/3*, 1993;
- Москов 1964: М. Москов. Взаимоотношения между група славянски думи с оглед на произхода им // Известия на института за български език, XI, София, 1964;
- Москов 1969: М. Москов. Турски и тюркски заемки от звукоподражателен и незвукоподражателен характер в балканските езици // Годишник на Софийския университет, т. LXII, София, 1969;
- Москов 1977: М. Москов. Славянски и балкански етимологии // Годишник на Софийския университет, т. LXVIII, 3, София, 1977;
- Мунумън 1994: В. Moonwomon. Color categorization in early Greek. // *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 22, numbers 1&2, 1994, pp. 37–65.
- Мусаев 1985: Предисловие // Теория и практика этимологических исследований. Отв. ред. К. М. Мусаев, Москва, 1985;
- Мутафчиев 1962: Р. Мутафчиев. Наблюдения върху промените в смисловата страна на думите с оглед към синонимните системи в лексиката // Известия на Института за бълг. ез. 1962, т. VIII, с. 525–536;
- Нанберг 1995: G. Nunberg. Transfers of meaning // *Journal of semantics*, vol. 12, numb. 2, 1995, pp. 109–132;
- Негнєвицка, Шахнарєвич 1981: Е. И. Нєгнєвицкая, А. М. Шахнарєвич. Язык и дети. Москва, 1981;
- Немец 1980: I. Němec. *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha, 1980;
- Немец 1986: И. Немец. Раскрытие понятийного ядра слова при лексическом анализе языка древнего периода // *Этимология 1984*. Москва, 1986;
- Никонов 1963: В. А. Никонов. Поиски системы // *Этимология. Исследования по русскому и другим языкам*. Москва, 1963;
- Новиков 1982: Л. А. Новиков. Семантика русского языка. Москва, 1982;

- Норман 1985: Д. Норман. Память и научение. Москва, 1985;
- Остхоф, Бругман 1878: Н. Osthoff, K. Brugman. Morfologische Untersuchungen, Erster Theil, Leipzig, 1978 // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX вв в очерках и извлечениях. Москва, 1960, сс. 153—164
- Откупщиков 1967: Ю. В. Откупщиков. Из истории индоевропейского словообразования. Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1967;
- Откупщиков 1973: Ю. В. Откупщиков. К истокам слова. Москва, 1973;
- Откупщиков 1986: Ю. В. Откупщиков. Диалектный материал и этимология // Этимология 1984. Москва, 1986, сс. 191—197;
- Павел 1983: В. К. Павел. Лексическая номинация. Кишинев, 1983;
- Палмър 1991: F. R. Palmer. Semantics. Cambridge, 1991;
- Паси 1988: И. Паси. Метафората. София, 1988;
- Паул 1960: Г. Паул. Принципы истории языка. Москва, 1960;
- Пернишка 1978: Е. Пернишка. Някои случаи на редовна метонимия при съществителните в славянските езици като проява на лексикалната системност // Годишник на СУ. Фак. слав. филологии, XV, 1978;
- Пернишка 1993: Е. Пернишка. За системността в лексикалната многозначност. София, 1993;
- Петерсон 1952: М. Н. Петерсон. О составлении этимологического словаря русского языка // Вопросы языкознания, 1952, № 5, сс. 70—78;
- Пизани 1956: В. Пизани. Этимология. История — проблемы — метод. Москва, 1956;
- Плотников 1983: Б. А. Плотников. Лексикология // Общее языкознание. Под ред. А. Е. Супруна, Минск, 1983;
- Покорни, I: Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I, Bern - München: Francke, 1949 - 1950,
- Покровски 1959: М. М. Покровский. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1959;
- Поляк 1980: V. Polák. Metodologie etymologického rozboru v slovanských jazycích // Slavia, r. 49, 1980, s. 321—337;
- Потебня 1968: А. А. Потебня. Об изменении значения и заменах существительного // Из записок по русской грамматике, т. III, Москва, 1968;
- Потебня 1990: А. А. Потебня. Теоретическая поэтика. Москва, 1990;
- Русек 1984: J. Rusek. Studia z historii słownictwa bułgarskiego // Monografie slawistyczne. 46. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, 1984;

- Сараджева 1987: Л. Сараджева. Балто-армяно-славянские и балто-армянские параллели в лексико-семантической группе “части тела и их функции” // *Baltistica*, XXIII (1), 1987, p. 23–27;
- Северская 1990: О. И. Северская. К описанию семантики паронимической аттракции // *Вопросы языкознания*, 1990, № 3, сс. 32–39;
- Семерени 1976: О. Семерени. Славянская этимология на индоевропейском фоне // *Вопросы языкознания*, 1976, № 4, сс. 3–25;
- Сепир 1993: Э. Сепир. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва, 1993;
- Серебренников 1973а: Б. А. Серебренников. К проблеме реконструкции архаичных значений слов // *Общее языкознание. Методы лингвистических исследований*. Отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва, 1973;
- Серебренников 1973б: Б. А. Серебренников. Конкретные научно-исследовательские методы и их структура // *Общее языкознание. Методы лингвистических исследований*. Отв. ред. Б. А. Серебренников. Москва, 1973;
- Серебренников 1977: Б. А. Серебренников. Номинация и проблема выбора // *Языковая номинация (Общие вопросы)*, Москва, 1977;
- Сетаров 1988: Д. С. Сетаров. Типология номинации, мотивации и лексико-семантических преобразований. Вильнюс, 1988;
- Славски 1962: Фр. Славский. Замечания об этимологических исследованиях славянской лексики // *IV Международный съезд славистов (Материалы и дискуссии)*. т. II. Москва, 1962;
- Славски 1967: Фр. Славский. Из опыта работы над этимологическим словарем польского языка // *Вопросы языкознания*, 1967, № 4;
- Славски 1974: Fr. Sławski. Wstęp. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego / *Słownik prastowiański*. Pod red. Fr. Sławskiego. t. I. Wrocław – Kraków – Gdańsk, 1974;
- Слобин 1976: Д. Слобин. Психолингвистика // Слобин Д., Грин Дж. Психолингвистика. Москва, 1976;
- Слобин 1984: Д. Слобин. Когнитивные предпосылки развития грамматики // *Психолингвистика*. Под общей ред. Шахнаровича А. М., Москва, 1984;
- Смирницки 1956: А. И. Смирницкий. Лексикология английского языка. Москва, 1956;
- Смит, Уилсън 1990: N. Smith, D. Wilson. *Modern Linguistics (The Results of Chomsky’s Revolution)*. Penguin Books, 1990;

- Сорокин 1979: Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, А. М. Шахнарович. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. Москва, 1979;
- Сосюр 1992: Фердинанд дьо Сосюр. Курс по обща лингвистика. София, 1992;
- Старинин 1974: В. П. Старинин. Изосемантические ряды // Проблемы семантики. Москва, 1974;
- Суитсър 1990: A. E. Sweetser. From Etymology to Pragmatics (Metaphorical and cultural aspects of semantic structure). Cambridge, 1990;
- Тараненко 1989: А. А. Тараненко. Языковая семантика в ее динамических аспектах (Основные семантические процессы). Киев, 1989;
- Татаринцев 1985: Б. И. Татаринцев. О реконструкции мотивирующего семантического признака в процессе этимологизации (на материале тюркских языков) // Теория и практика этимологических исследований. Отв. ред. К. М. Мусаев. Москва, 1985;
- Телия 1977: В. Н. Телия. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация (Виды наименований). Москва, 1977, сс. 129—222;
- Тодоров 1994: Т. Ат. Тодоров. Етимологични етюди. София, 1994;
- Толстой 1963: Н. И. Толстой. Из опытов типологического исследования славянского словарного состава // Вопросы языкознания, 1966, № 5, сс. 16—36;
- Толстой 1968: Н. И. Толстой. Некоторые проблемы сравнительной славянской семасиологии // Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов. Москва, 1968;
- Топоров 1959: В. Н. Топоров. О введении вероятности в языкознание // Вопросы языкознания, 1959, № 6, сс. 28—35;
- Топоров 1960: В. Н. Топоров. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа // Вопросы языкознания, 1960, № 3, сс. 44—59;
- Трубачов 1959: О. Н. Трубачов. Лингвистическая география и этимологические исследования // Вопросы языкознания, 1959, № 1, сс. 16—33;
- Трубачов 1964: О. Н. Трубачев. “Молчать” и “таять”. О необходимости семасиологического словаря нового типа // Проблемы индоевропейского языкознания. Этюды по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков. Москва, 1964;
- Трубачов 1976: О. Н. Трубачев. Этимологические исследования и лексическая семантика // Принципы и методы семантических исследований. Москва, 1976;
- Трубачов 1980: О. Н. Трубачев. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания, 1980, № 3, сс. 3—14;

- Трубачов 1985: О. Н. Трубачев. О семантической теории в этимологическом словаре. Проблема омонимов подлинных и ложных и семантическая типология // Теория и практика этимологических исследований. Отв. ред. К. М. Мусаев. Москва, 1985;
- Трубачов 1988: О. Н. Трубачев. Приемы семантической реконструкции // Сравнительно-историческое изучение языков разных семей. Теория лингвистической реконструкции. Отв. ред. Н. З. Гаджиева. Москва, 1988;
- Уелс 1979: R. S. Wells. Metonymy and misunderstanding: an aspect of language change // Current issues in linguistic theory. Ed. by R. W. Cole. Indiana university press, 1979, pp. 195—214;
- Улман 1970: С. Улман. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. Вып. 5. Москва, 1970;
- Улуханов 1973: И. С. Улуханов. Изменения в лексической сочетаемости как причина семантических изменений // Проблемы лексикологии. Минск, 1973;
- Успенски 1987: Б. А. Успенский. Языковые универсалии и актуальные проблемы типологического описания языка // Общее языкознание. Хрестоматия. Под ред. А. Е. Супруна. Минск, 1987;
- Уфимцева 1986: А. А. Уфимцева. Лексическое значение (Принципы семиологического описания лексики). Москва, 1986;
- Филин 1961: Ф. П. Филин. Проект “Словаря русских народных говоров”. Москва — Ленинград, 1961;
- Филин 1982: Ф. П. Филин. Очерки по теории языкознания. Москва, 1982;
- Хавлова 1965: Havlová E. O potrebe slovníku semantických zmen // Jazykovedné Aktuality. 1965, № 4, s. 3—4;
- Хавлова 1979: E. Havlová. Zum Problem der Homonyme in der etymologischen Forschung // Zeitschrift für Slawistik, 1979, Bd. 24, Heft 1, S. 51—54;
- Хавлова 1984: Б. Гавлова. К методам этимологических исследований // Международный симпозиум по проблемам этимологии, исторической лексикологии и лексикографии. Москва, 1984;
- Халидей 1993: Halliday M. A. K. Language as social semiotic (The social interpretation of language and meaning). London, New York, Melbourne, Auckland, 1993;
- Хокинз 1992: J. A. Hawkins. Explaining Language Universals // Explaining Language Universals, ed. by J. A. Hawkins, Blackwell, 1992;

- Хумболт 1984: В. фон Гумболт. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984
- Хьонигсвалд 1970: Г. Хенигсвалд. Существуют ли универсалии языковых изменений? // Новое в лингвистике. Вып. 5. Москва, 1970;
- Хъдсън 1995: Р. Д. Хъдсън. Социоллингвистика. София, 1995;
- Цейтлин 1994: Р. М. Цейтлин. О лексических микросистемах (по материалам древнеславянских рукописей X/XI - XIV/XV вв.) // *Slavia*, ročník 64, Praha, 1994;
- Цихун 1986: Г. А. Цыхун. К реконструкции праславянской метафоры // *Этимология* 1984. Москва, 1986, сс. 211—216;
- Ченковски 1972: W. Cienkowski. Teoria etymologii ludowej. Warszawa, 1972;
- Черемисина 1989: Н. В. Черемисина. Семантические принципы в диахронии языка и в динамике текста (К проблеме взаимоотношения языка и мышления) // Вопросы исторической семантики русского языка. Калининград, 1989;
- Чумакова 1986: Ю. П. Чумакова. Лексика диалекта как источник реконструкции праславянского словаря // *Этимология* 1984. Москва, 1986, сс. 216—224;
- Шански 1959: Н. М. Шанский. Принципы построения русского этимологического словаря словообразовательно-исторического характера // Вопросы языкознания, 1959, № 5, сс. 32—42;
- Шевелов 1964: G. Shevelov. A prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg, 1964;
- Шишманов 1893: И. Д. Шишманов. Принос към българската народна етимология // СБНУ, IX, 1893, 443—646;
- Шмельов 1964: Д. Н. Шмельов. Очерки по семасиологии русского языка. Москва, 1964
- Шмельов 1969: Д. Н. Шмелев. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора фил. наук). Москва, 1969;
- Шмельов 1973: Н. Д. Шмельов. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). Москва, 1973;
- Шмельов 1977: Н. Д. Шмелев. Современный русский язык. Лексика. Москва, 1977;
- Шпербер 1923: H. Sperber. Einführung in die Bedeutungslehre. Bohn–Leipzig, 1923;

- Шрьопфер 1979—1981: J. Schröpfer. Wörterbuch der vergleichenden Bezeichnungslehre. Onomasiologie. Bd. I. Lief. 1/2, 3/4. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1979—1981;
- Шустер-Шевц 1969: Х. Шустер-Шевц. Место и проблематика этимологического исследования (по материалам славянских языков) // *Этимология* 1967. Москва, 1969;
- Шухарт 1960: Г. Шухардт. Вещи и слова // В. А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях, ч. I, Москва, 1960;
- ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков. Под ред. О. Н. Трубачева, Москва, 1974...;
- Якобсон 1965: Г. Якобсон. Этимология и семантика на примере нескольких древнерусских слов // *Этимология* 1964. Москва, 1965;
- Якобсон 1963: Р. Якобсон. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание // *Новое в лингвистике*. Вып. 3. Москва, 1963;
- Якобсон 1971: R. Jakobson. Selected writings. I: Fonological studies, II: Word and language. sec. exp. edition, The Hague, Paris: Mouton 1971;
- Якобсон 1973: R. Jakobson. Main trends in the science of language. London, 1973;
- Якобсон 1975: Р. Якобсон. Лингвистика и поэтика // *Структурализм: “за” и “против”*. Москва, 1975, сс. 193—230;
- Якобсон 1985: Р. Якобсон. Избранные работы. Москва, 1985.

Предметен показалец

- антоними 29, 56
- афазия 34—35, 54—55
- афикси със структурна функция 32
- вариативност
 - семантична 34, 43—46, 52—53, 68
 - словообразователна 59, 67
- вътрешна форма на думата 31
- граматикализация 33
- деетимологизация 24, 30—32, 80
 - деетимологизирани названия 25, 30, 47, 62, 80
 - недеетимологизирани названия 62, 80
- десемантизация 33
- дескриптивна семантика 11, 48, 57, 70
- детска реч 34, 54, 76—78, 81, 84
 - свърхгенерализация в детската реч 35
- диалекти 64
- дистрибуция 47
- диференциални признаци 71
- дифузност на значенията на многозначната дума 58, 71—72, 78
- екстралингвистичен фактор 16, 42, 46, 79
- етимон 22, 25, 53
- закон за неутрализация на аломорфите 28
- закон на дистрибуцията 27
- закон на Ципф 24
- закон на Шпербер 37
- инвариантно значение 78
- индивидуална реч 45, 52—54, 67
- историзъм (принцип на историзма) 16, 39
- историческа лексикология 14
- категоризация 48—49, 62, 77
- когнитивен апарат 15, 41, 46, 50
- когнитивен подход 34, 36, 51, 55, 73—79
- конкуренция 24, 25, 27

- лексикално-семантична група 56, 63
метаезик 70—71, 77
метафора 26, 33—36, 45
метод на дистрибутивния анализ 58, 63, 69
метод на компонентния анализ 58, 63, 69, 71
метод на лингвогеографията 64—65, 68
метод на семантичната типология 65, 67—69
метод на семантичните паралели, семантичен паралелизъм 29, 37—39, 50, 68, 72
метонимия 33—35, 45
механизми на лексикално-семантичните промени 44, 54
микродиахрония 43, 76
микроеволюционен процес 54
мотивираност 29, 31
мотивиращ признак 15, 25, 61, 62, 66, 79
народна етимология (етимологична реинтерпретация, ремотивация, реетимологизация) 31
невролингвистика 83—84
номинация, номинационен акт, номинационен тип 15, 24, 25, 50, 52, 53, 60, 61—62, 64, 66
оказионални значения 25, 44, 52
омоними 10—11, 27, 28, 37, 60, 64
 стремеж към разграничаване на омонимите 26—27
ономасиологичен подход 14—15, 62—63, 78—79
ономатопея 15, 26, 81—85
парадигматика 23, 25, 28, 42, 43
пароними 28, 31, 59—60
перцептивна “изпъкналост” (очебийност, perceptual saliency) 49, 51, 60, 62
перцептивен апарат 41, 46, 50
полисемия (многозначност) 20, 23, 42
 регулярна полисемия (системна полисемия) 20—21, 29, 36, 43, 45
пораждаща семантика 78
прагматическа неопределеност на думите 45
психоллингвистика 11, 36, 41, 45, 54, 82
 психоллингвистика на развитието 74—75
реетимологизация 80
семантична аналогия, смислова аналогия 29, 66
семантична микросистема 56, 57, 64
семантична типология 37, 38, 39, 40, 46, 48, 49, 68
семантичен закон (семантична закономерност, семантична универсалия, семантична тенденция) 9, 13, 15—22, 23, 24, 32, 36—41, 46, 51, 62, 69, 76, 77

- формиране на *nomind loci* от *nomina actionis* 36
- формиране на темпоралната терминология от пространствената 37
- образуване на антропоморфни метафори 37
- образуване на синестетични метафори 37
- образуване на абстрактните значения от конкретни 37
- преобладаване на стесняването на значението пред разширяването 37
- семантичен инвариант 71
- семасиологичен подход 14, 63—64, 78—79
- синоними 25, 26, 27, 28, 29, 40, 56
- синтагматика 23, 42, 43, 47
- синтактични валентности 47
- системен подход в семантичната реконструкция (структурен подход, групова реконструкция) 14, 56—64, 67, 77
- словообразуване 58—60
- социолингвистика 11, 43, 44, 50, 70
- сравнително-исторически метод 69—70
- тематична група (семантично поле) 56, 60—63
- тенденция към диференциация 23, 27
- тенденция към езикова икономия (принцип на икономия) 24, 28, 30
- тенденция към мотивираност на езиковия знак 29, 31—32
- тенденция към образност и експресивност 23, 24—26, 67
- тенденция към произволност, немотивираност на езиковия знак 29—30
- тенденция към унификация 23, 28—29
- терминологизация 48, 49, 50, 61
- табу 26, 33, 67
- устойчивост 23, 50, 51, 67
- фонетичен закон 10, 21, 22, 38, 62, 84
 - нерегулярни фонетични промени 26, 70, 80—85
- фразеология 48
- функции на езика
 - експресивна (емотивна) 24—25
 - метаезикова 78
 - номинативна, референтна 24—25, 74
 - познавателна 74
- честотност 24, 27—28, 39, 81—82

Авторката ще бъде благодарна за всякакви
отзиви и препоръки.

Адрес за контакти:
В. Търново 5000
ул. Д. Чоканов 8-А, ап. 2
E-mail <jivka@yahoo.com>

**СЕМАНТИЧНА
РЕКОНСТРУКЦИЯ
Методологични аспекти**